

İÇ GÖÇ RAPORU

SAADET
PARTİSİ
saadet.org.tr

İÇ GÖÇ RAPORU

SAADET
PARTİSİ
saadet.org.tr

KÜNYE

Rapor Sorumlusu

Fatih AYDIN

Danışman

Prof. Dr. Latif ÖZTEK

Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR

Raportör

Hasan BASRI

Editör

Mehmet BİTEN

Yusuf YALANIZ

Yayın Ekibi

Abdullah ÖZBAY

Burak ÖNAL

Ebubekir BAYIR

Mazlum AR

Serdar TANAS

Yusuf SUNAR

Saadet Partisi

Ziyabey Caddesi 1421. Sokak No:15

Balgat/Çankaya - Ankara/Türkiye

www.saadet.org.tr

Mart 2017

İçindekiler

Önsöz	4
Giriş	5
1. Tarihi Süreç	7
2. Durum Tespiti	12
3. Göç Yönetimi	20
İç Göçün Sebepleri	23
1. Ekonomik Faktörler	24
I. İşsizlik	25
II. Bölgeler arası Eşitsizlikler ve Adaletsiz Gelir Dağılımı	26
III. Kırsal Alan Politikaları	28
IV. Tarım ve Hayvancılık Politikaları	30
V. Devletin Sanayi Sektöründen El Çekmesi	33
2. Siyasi Faktörler	35
I. Güvenlik ve Terör	35
II. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Geri Bırakılmışlığı	38
III. Suriyeli Sığınmacıların İç Göçe Etkisi	39
3. Sosyal ve Kültürel Faktörler	39
I. Eğitim ve Sağlık	39
II. Sosyal ve Kültürel İmkânların Kısıtlılığı	41
III. Özenti	41
İç Göçün Sonuçları	43
1. Kentleşme Sorunları	45
2. Güvenlik Sorunu	48
3. Sosyal ve Kültürel Yapının Bozulması	49
4. Ailevi Sorunlar	52
5. Toplumsal Değerlerin Erozyonu	54
6. Kayıt Dışılık	55
7. Toprakların Boşaltılması	56
8. Yoksulluk, Ekonomik ve Sosyal Dengesizlikler	57
Tersine Göç	61
Öneriler ve Çözüm Yolları	65
Sonuç	81

Önsöz

Sosyal İşler Başkanlığı olarak ülkemizde meydana gelen sosyal hadiseleri değerlendirmek ve meselelerin çözüm yollarını tespit etmek üzere muhtelif çalışmalar yapmaktayız. Bu çerçevede ülkemizin en önemli meselelerinden birisi olan “İç Göç” konusunu çeşitli yönleri ile ele aldık.

Çok zengin bir ülke olmamıza rağmen sömürgeci küresel çarkın tesirinde potansiyel gücümüze ulaşamadığımız gibi hükümetlerin yanlış politikalarının bir sonucu olarak insanımız doğduğu yerde doyamamakta, insan onuruna uygun bir şekilde yaşayamamaktadır. Bunun neticesinde de daha iyi bir yaşam ve daha iyi bir gelecek için köyünü, ilçesini hatta şehrini terk etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Sebep ve sonuçlarının çeşitli boyutlarıyla ele alındığı çalışmalarımızın neticesini bir rapor halinde bilgilerinize sunmuş bulunmaktayız.

Bu raporun hazırlık sürecinde; çeşitli ilim adamları, siyasi temsilciler ve sivil toplum kuruluşu yöneticilerinin iştirakiyle **çalıştay** yapılmış, konu ile ilgili yayınlanmış olan **raporlar incelenmiş, istatistikî veriler** toplanmış, iç göçün **tarihi süreci** araştırılmış, hükümet **uygulamaları** incelenmiş ve bütün veriler birleştirilerek **doğru bir teşhis** ve **çözüm yolları** ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz çalışmayı kamuoyuna arz eder, sonuçlarının yöneticilere yol göstermesine vesile olmasını temenni ederim.

Fatih AYDIN

Sosyal İşler Başkanı
Genel Başkan Yardımcısı

Giriş

Göç, temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın, ekonomiden kültürel yaşama kadar hayatın her yönünü etkileyen bir olgudur. Ülkemizde 1950'li yıllardan sonra belli sosyo-ekonomik şartlar neticesinde kırsal alanlardan şehirlere doğru gerçekleşen iç göç hareketi, bugün ülkemizin içinde bulunduğu sorunlar yumağının en önemli sebeplerinden bir tanesidir.

Bulunduğu ortamda değişen şartları ya da ortaya çıkan yeni gereksinimlerini karşılamak isteyen insanoğlu, kaçınılmaz olan bir sosyal hareketlilik sürecine girmektedir. İnsanın girdiği bu süreçte, sadece yaşadığı mekânları değiştirmekle kalmayıp temel değerlerini, sahip olduğu kültürel özelliklerini, yaşam koşullarını, beklentilerini ve tutumlarını da öncekine göre büyük oranda değiştirmektedir. Yer değiştirme “**göç**” ile, etkileri “**sosyal değişme**” kavramıyla ifade edilmektedir.

Toplumsal bir olgu olan göç, insanların veya toplulukların başta daha iyi yaşam koşulları sağlamak, iş fırsatları, eğitim, sağlık hizmetleri, kültürel olanaklar elde etmek üzere; demografik şartlar, coğrafi zorluklar, tabi afetler, ekonomik ve sosyo-politik nedenlerle yaşadıkları ortamları bırakıp geçici veya kalıcı olarak yeni yerleşim yerlerine gitmesi ile eyleme dönüşen ve eylemin bitiminden sonra da ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı üzerinde çok yönlü ve derinlemesine etkileri devam eden süreçler bütünüdür.

İç Göç: Bir ülke içerisinde, bölge, kent ve köy gibi yerleşim alanlarından, başka bir yere yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketidir. Ülkenin toplam

nüfusunda bir değişiklik söz konusu olmazken, kırsal yerleşim alanlarında nüfus azalmakta kentsel alanlarda ise nüfus artmaktadır. Yurt içinde beş ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun, iki genel nüfus sayımı arasındaki dönemde ikametgâhının farklı şehirlerde olması ile tespit edilir. İkametgâhı kayıtlı olmayanlar, mevsimlik göçler, ikametgâh değişikliği yurt dışı olanlar ve sayımlar arasında birden fazla ikamet değişikliği yapanlar iç göç kapsamına dâhil değildir.

İl İçi Göç: İç göç denilince, genellikle nüfusun iller arasında yer değiştirmesi olarak görülmekte, il içerisinde göçe fazla önem verilmemektedir. Oysa il içerisinde göç de azımsanmayacak düzeyde, iller arası göçün yarı hızındadır. Ancak il içerisi göç, en azından toplam düzeyde, bölgeler arası farklar oluşturmamaktadır.

Dış Göç: Belirli bir süre ya da kalıcı olarak kalmak üzere çalışmak veya yerleşmek amacıyla ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere yapılan nüfus hareketidir.

1. Tarihi Süreç

Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte kırsal kesimde tarımda makineleşmeyle hızlanan, daha sonra da kırsal alana kapitalizmin girmesiyle ivme kazanan iç göç ile karşı karşıya kalmıştır. İç göç, devletin tarım kesiminden el çekmesi, kamu hizmetlerinin ve sanayi yatırımlarının ağırlıklı olarak büyük kentlerde konuşlanması, kırdaki nüfus artışı, miras yolu ile toprak iyeliğinde meydana gelen artışla beraber kır topraklarının aşırı derecede parçalanması, terör,

güvenlik ve kan davası gibi ülkemize özgü çıkmazların itici etkisiyle doruk noktasına erişmiştir.

Ülkemizde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında toplam nüfusun %84'ü kırsal alanda yaşarken, 1950'lilerde hızlanan ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreci kırdan kente göçü teşvik etmiştir. 1950'de nüfusun ancak %19'u kentlerde yaşarken bu oran 1970'te %36'ya, 1990'da %56'ya, 2006'da %62,7'ye ve 2016'da %78,3'e yükselmiştir.

Ülkemizde yaşanan iç göçleri dört döneme ayırmak mümkündür. Dönemlere göre iç göçlerin niteliği ve yönü değişse de; değişmeyen olgu bu göçlerin gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere ve illere olmasıdır.

Birinci Dönem: 1923-1950 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde iç göçlerin oranı önemsiz sayılacak düzeydedir. İç göçler sonucunda kırsal alanlardan kentsel alanlara gelenler kentsel ortamlar tarafından emilebilmiştir.

İkinci Dönem: 1950-1960'lı yıllar arasındaki dönemdir. Kırsal alanların itici yaşam şartları, toprak verimsizliği ve yetersizliği, Marshall yardımları, tarımda makineleşme, ulaşım koşullarındaki gelişmeler gibi olgular sonucunda insanlar artan oranda kentsel alanlara yığılmaya başlamıştır. Bu dönemin başında %25 olan kent nüfusu, 1960 yılına gelindiğinde %30,54 olmuştur.

Ülkemizdeki iç göçlerin aslında 1950'li yıllardan sonra başladığını ve hızlandığını söylemek mümkündür. Gelişmiş ülkelerde sanayileşmeye bağlı olarak başlayan iç göçler, kentleşmeyi beraberinde

getirmiştir. Ülkemizde ise, iç göçler sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmamıştır. Hatta iç göçlerin sanayileşmeye ivme kazandırdığı bile söylenebilir. Bu dönemde göç alan yerler metropol alanlar ve illerdir. Doğuda ise belli başlı iller göç almıştır.

Bu dönem; başka bir açıdan bakıldığında, köyden ve köylülükten hızla kopma dönemidir. Ayrıca bu dönemde uygulanan ekonomik politikalar sonucunda, yabancı sermaye girişi hızlanmış, tarımsal üretim yükselmiş, kentlerde küçük ve orta boy işletmelerin sayısı artmıştır.

Üçüncü Dönem: 1960-1980 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönem, kentsel alanların kendi yapılarının ve bu yapılardaki dönüşümlerin iç göçe damgasını vurduğu dönemdir. 1965 ile 1975 yılları arasında cumhuriyet tarihinin en yüksek kentleşme oranı gerçekleşmiştir. Bu dönemde göç edenlerin sayısı kentsel alanların absorbe edebileceği düzeyin çok üstüne çıkmıştır. Gecekondulaşma ve ikincil emek piyasasının ağırlığı kent nüfusunun önemli bir parçası haline gelmiştir. 1960-1970 yılları arasında kırdan kente göç önemli bir ağırlığa sahip iken 1970-1980 yılları arasında kentten kente göç daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde de göç çeken iller yine metropol alanlar olmuştur. Metropol alanlar dışında, daha önce göç alan iller artık göç vermeye başlamıştır. Ayrıca kentleşme oranı bu dönemin sonunda %45'e ulaşmıştır. 1975-1980 yılları arasında toplam nüfusun %9,3'ünü oluşturan 3,6 milyon kişi göç etmiştir.

Dördüncü Dönem: 1980'den günümüze kadar olan dönemdir. Bu dönemde, serbest piyasa ekono-

misi, rant ekonomisi, özelleştirme gibi kavramlarla tanışılmıştır. Türedi işlerde çalışanların oranı, hem iş imkânları teknoloji yoğun yatırımlara doğru kaydığı için kendilerine göre iş bulamamaları hem de vasıf ve eğitimlerine göre iş imkânı olmamaları nedeniyle artmıştır.

1980'de 24 Ocak kararlarıyla ekonomide piyasa mekanizmasının başat bir sistem haline gelmesi, 5 Nisan 1994 kararlarıyla iyice belirginleşmiş, 1930'lu yıllardan beri devam eden küçük üreticiyi desteklemeye yönelik olan tarımsal destekleme mekanizması sonlandırılmıştır. Türkiye'de tarım sektöründe ağırlığı fazla olan küçük üreticilerin desteklemeden yoksun kalmaları, onları sürekli bir gelir sağlama beklentisiyle kentlere göç etmelerine yol açmıştır. 2001 yılında "Güçlü Ekonomiye Geçiş" politikalarıyla tarımda fiyat desteklerinin kaldırılarak Türkiye'nin tarım yapısına pek de uymayan doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi, Ziraat Bankası gibi tarımsal destekleme bankasının da piyasa koşullarına bağlı olarak kredi vermeye başlaması, tarımda getirilerin düşmesine ve dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur.

Ayrıca bu dönemde nüfusun kent oranı kır oranının önüne geçmiştir. 1980'lerde %45 civarında olan kentleşme oranı 2000 yılına gelindiğinde %65 olmuştur. Bunda, kentsel alanlardaki eğitim, iş, kariyer imkânlarının fazla olması, sosyal hayatın cezbedici yapısı, kademeli göçlerin azalması gibi nedenler etkili olmuştur. Ayrıca bu yıllarda kentten kente göçün ağırlığı giderek artmış ve %60'lara yaklaşmıştır. Yine bu dönemde büyük kentler tek çekim merkezi olma özelliklerini kısmen kaybetmiştir. Göçle-

rin yönü gelişme potansiyeli olan bölgesel merkezlere kaymıştır.

1990'lı ve 2000'li yıllar, 1980'li yıllardan beri yaşanan ekonomik dönüşüm sürecinin en bariz yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan başka bir olgu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan terör kaynaklı göç olgusudur. Birdenbire ve insanların kendi istekleri dışında gelişen bu göç olgusunda, köyler boşalmış, kentsel alanlara çok yoğun bir nüfus akışı olmuştur. Sonuç itibarıyla denilebilir ki 1990'ları da içeren dönemin üç özelliğinden birisi işsizlik iken ikincisi özellikle vasıflı işçilerin göçünden kaynaklı rekabete dayalı bir işçi sınıfı ve sonuncusu da büyüyen bir kayıt dışı ve marjinal sektör istihdamı olmuştur. 1995-2000 döneminde nüfusun %11'ini teşkil eden 6,7 milyon kişi göç etmiştir. Bu nüfusun önemli bir bölümü, kentsel yerleşimlere göç ederek genellikle kentlerin gecekondu mahallelerinde ve sağlıksız çevre koşullarında ve konutlarda, yeterli iş ve gelir olanaklarından yoksun olarak yaşamak durumunda kalmışlardır.

1965-2000 yılları arasında her yıl ortalama 2,7 ile 4,8 milyon kişi arasında olmak üzere toplam 21,1 milyon kişi iller arasında göç etmiştir. 2000-2016 yılları arasında ise her yıl 2,4 milyon kişi olmak üzere toplam 38 milyon kişi göç etmiştir. Kırdan kente göçlerin daha fazla olduğu şeklinde bir görüş hâkim olmasına rağmen göçlerin yarıdan fazlası kentten kente göçler şeklinde olmuştur.

2. Durum Tespiti

Ülkemizde göçlerin yönlendirmesine müdahil olamayan hükümetler, daha çok gelişmeler karşısında günlük politikalar ve siyasi müdahaleler ile yetinme durumunda kalmıştır. Kalkınma programlarında öngörülen hedefler tutturulamamış, hatta uygulanan yanlış politikalar göçün sebebini oluşturmuştur. İç göçün doğurduğu problemler gün geçtikçe artan göç hareketleriyle birlikte çoğalmış ancak iç göçü önleyecek hiçbir politika ciddi anlamda uygulanmamıştır.

Göçe etki eden ekonomi faktörü; istihdam, gelir dağılımı, yoksulluk gibi göstergeler bağlamında ele alındığında, bu alanların her birinde ortaya çıkan bölgesel veya uluslararası farklılıklar insanları doğrudan göç etmeye yöneltmiştir.

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Kent			Kır		
			Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Toplam Nüfus İçindeki Oran	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Toplam Nüfus İçindeki Oran (%)
1927	13.648.720	-	3.305	-	24.22	10.342	-	75.78
1935	16.158.018	21.10	3.802	17.50	23.53	12.355	22.23	76.47
1940	17.820.950	17.03	4.346	26.72	24.39	13.474	17.34	75.61
1945	18.790.174	10.59	4.687	15.10	24.94	14.103	9.12	75.06
1950	20.947.188	21.73	5.244	22.47	25.04	15.702	21.49	75.96
1955	24.064.763	27.75	6.927	55.67	28.79	17.137	17.48	71.21
1960	27.754.820	28.53	8.859	49.21	31.92	18.895	19.53	68.08
1965	31.391.421	24.62	10.805	39.71	34.42	20.585	17.14	65.58
1970	35.605.176	25.19	13.691	47.33	38.45	21.914	12.51	61.55
1975	40.347.719	23.00	16.869	41.75	41.81	23.478	13.79	58.19
1980	44.735.957	20.65	26.865	62.61	53.03	23.091	13.29	56.09
1985	50.664.458	24.88	26.865	62.61	53.03	23.978	10.58	46.97
1990	56.473.035	21.71	33.326	43.10	59.01	23.146	-5.56	40.99
2000	67.803.927	18.23	44.006	26.81	64.90	23.797	4.21	35.10
2007	70.586.256	-	49.747	17.52	70.00	20.838	-18.97	30.00
2008	71.517.100	13.10	53.611	7.48	74.80	17.905	-15.17	25.0
2009	72.561.312	14.50	54.807	22.05	75.50	17.754	-8.49	24.50
2010	73.722.988	15.90	36.251	-	76.30	17.474	-	23.74
2011	74.724.269	13.50	57.388	-	76.80	17.336	-	23.20
2012	75.627.384	12.00	58.460	-	77.30	17.167	-	22.70

Tablo 1: Kır-Kent Nüfusu ve Kentsel Nüfusun Genel Nüfus İçindeki Oranı

Tablo-1’de görüldüğü gibi kırsal alanlarda yeterli istihdamı sağlayacak iş alanı olmadığı için şehirler, kırsal nüfusu çekmekte bu yüzden de şehirler dolmaktadır. Şehirler bu nüfus yükünü kaldıramamakta, yeterli hizmeti sunamamakta ve de sorun yumağı haline gelmektedir. Şehre göçle gelen kesim de, öteden beri şehirde yaşayan kesim de bu durumdan rahatsız olmaktadır.

Sayım Yılı	Nüfus	İller Arası Göç Eden Nüfus	(%)
1980	38.395.730	2.700.977	7.03
1985	44.078.033	2.885.873	6.55
1990	49.986.117	4.065.173	8.13
2000	60.752.995	4.788.193	7.88
2007-2008	71.517.100	2.273.492	3.18
2008-2009	72.561.312	2.236.981	3.08
2009-2010	73.722.988	2.360.079	3.20
2010-2011	74.724.269	2.420.181	3.24
2011-2012	75.627.384	2.317.814	3.06
2012-2013	76.667.864	2.534.279	3.31
2013-2014	77.695.904	2.681.275	3.45
2014-2015	78.741.053	2.720.438	3.45
2015-2016	79.814.871	2.619.403	3.28

Tablo 2: Yıllara Göre Nüfus Sayıları ve İller Arası Göç Eden Nüfus

Bölge Düzeyi-1	2000 Yılı Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)	2016 Yılı Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Toplam	60 752 995	4098356	4098356	0	0	79 814 871	2192826	2192826	0	0
İstanbul	9 044 859	920 955	513 507	407.448	46.1	14 804 116	369 582	440 889	- 71 307	-4.8
Batı Marmara	2 629 917	240 535	172 741	67.794	26.1	3 442 229	137 541	100 154	37 387	10.9
Ege	8 121 705	518 674	334 671	184.003	22.9	10 265 111	228 339	185 289	43 050	4.2
Doğu Marmara	5 201 135	432 921	351 093	81.828	15.9	7 684 187	257 367	179 376	77 991	10.2
Batı Anadolu	5 775 357	469 610	378 710	90.900	15.9	7 753 431	222 698	203 953	18 745	2.4
Akdeniz	7 726 685	413 044	410 316	2.728	0.4	10 182 776	223 262	223 556	-294	0.0
Orta Anadolu	3 770 845	205 108	300 113	-95.005	-24.9	3 948 240	116 281	116 652	-371	-0.1
Batı Karadeniz	4 496 766	219 008	450 799	-231.791	-50.3	4 551 366	170 808	164 501	6 307	1.4
Doğu Karadeniz	2 866 236	151 193	227 013	-75.820	-26.1	2 645 584	137 818	98 358	39 460	15.0
Kuzeydoğu Anadolu	2 202 957	144 315	256 922	-112.607	-49.8	2 201 368	82 863	109 249	- 26 386	-11.9
Ortaoğu Anadolu	3 228 793	170 568	280 156	-109.588	-33.4	3 827 576	97 245	147 852	- 50 607	-13.1
Güneydoğu Anadolu	5 687 740	212 425	422 315	-209.890	-36.2	8 508 887	149 022	222 997	- 73 975	-8.7

Tablo 3: Bölgelerin Aldığı, Verdiği Göç ve Net Göç
(Bölge içindeki illerin birbirleri arasındaki göç kapsamamıştır.)

Tablo 3'te 2000 yılı ile 2016 yılı arasında bölgelerin aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı gösterilmektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3'te de görüldüğü gibi Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması sonuçları Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısının yaşamı boyunca en az bir kez göç ettiğini göstermektedir. Aynı araştırmaya göre göç etmiş kişilerin %61,06'sı hizmetler, %14,79'u sanayi ve %24,15'i ziraat, ormancılık, balıkçılık ve avcılıkla ilgili alanlarda faaliyette bulunmaktadır.

En Çok Göç Alan ve Göç Veren İlk Beş İl				
İl	2007-2008			
	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (‰)
İstanbul	374.868	348.193	26.675	2.1
Ankara	156.760	126.198	30.562	6.7
İzmir	117.067	89.819	27.248	7.2
Antalya	92.031	55.806	36.225	19.7
Bursa	82.964	47.370	35.594	14.3

En Çok Göç Alan ve Göç Veren İlk Beş İl				
İl	2011-2012			
	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (‰)
İstanbul	384.535	354.074	30.461	2.2
Ankara	160.235	137.834	22.401	4.5
İzmir	105.804	95.954	9.850	2.5
Antalya	83.596	62.893	20.703	9.9
Bursa	67.736	61.520	6.216	2.3

En Çok Göç Alan ve Göç Veren İlk Beş İl				
İl	2015-2016			
	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (‰)
İstanbul	369.582	440.889	-71.30	-4.8
Ankara	177.166	159.915	17.251	3.2
İzmir	122.668	98.902	23.766	5.6
Antalya	79.203	73.119	6.084	2.6
Bursa	84.458	63.812	20.646	7.1

Tablo 4: 4'er Yıllık Dönemlerle 2007-2016 Arası En Çok Göç Alan ve Göç Veren İller

Tablo 4'te görüldüğü gibi 10 yılda en çok göç alan ve en çok göç veren ilk beş il ve sıralaması yıllara göre değişmemektedir. Sayısal olarak en fazla göç alan iller büyükşehirler olduğu gibi en fazla göç veren iller de yine büyükşehirlerdir.

EN ÇOK NET GÖÇ VEREN İLLER														
2007 - 2008					2011 - 2012					2015 - 2016				
İl	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)	İl	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)	İl	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)
Erzurum	18 999	43 585	-24 586	-31.2	Diyarbakır	30 789	47 575	-16 786	-10.5	İstanbul	369 582	440 889	-71 307	-4.8
Diyarbakır	31 677	47 777	-16 100	-10.7	Ağrı	12 858	27 584	-15 128	-27.0	Van	28 902	49 035	-20 133	-18.1
Muş	10 058	25 896	-15 838	-38.4	Adana	45 927	59 294	-13 367	-6.3	Mardin	21 439	38 823	-17 384	-21.6
Ağrı	12 195	27 450	-15 255	-28.3	Şanlıurfa	31 890	44 878	-12 988	-7.3	Ağrı	14 308	30 811	-16 505	-30.0
Yozgat	15 352	30 117	-14 765	-30.0	Muş	9 914	20 646	-10 732	-25.6	Diyarbakır	39 177	55 604	-16 427	-9.8
Mardin	27 008	41 432	-13 826	-18.2	Erzurum	22 551	33 234	-10 683	-13.8	Şırnak	11 102	24 122	-13 020	-28.6
Adana	45 493	58 316	-12 823	-6.3	Yozgat	14 646	24 525	-9 879	-21.6	Şanlıurfa	38 662	49 789	-11 127	-5.7
Şanlıurfa	25 510	37 282	-11 772	-7.5	K.Maraş	19 908	29 467	-9 559	-9.0	Muş	11 309	21 683	-10 374	-25.2
Sivas	18 871	30 428	-11 557	-18.1	Samsun	32 249	41 561	-9 312	-7.4	Hakkari	5 945	16 067	-10 122	-37.1
Konya	45 502	56 760	-11 258	-5.7	Mardin	21 876	30 299	-8 423	-11.1	Erzurum	28 957	36 340	-9 383	-12.2
Bitlis	11 721	20 957	-9 236	-27.9	Zonguldak	14 279	22 587	-8 408	-13.8	Adana	51 466	60 759	-9 293	-4.2
Van	21 187	30 275	-9 088	-9.0	Ardahan	14 323	22 591	-8 268	-13.8	Kars	10 209	18 590	-8 381	-21.8
Kars	8 855	17 726	-8 871	-28.0	Hatay	27 260	35 139	-7 879	-5.3	Bitlis	12 571	18 074	-5 503	-16.0
Ardahan	12 155	20 971	-8 816	-15.0	Çorum	13 289	20 610	-7 321	-13.7	Siirt	10 775	15 068	-4 293	-13.2
Çorum	15 828	24 072	-8 244	-15.0	Mersin	46 721	53 523	-6 802	-4.0	Gaziantep	45 726	50 003	-4 277	-2.2

Tablo 5: En Çok Göç Veren İller

Tablo 5'te 2007 -2016 yılları arasında verdiği göç ile aldığı göç arasındaki farkı en çok olan 15 il sıralanmıştır. Tablo incelendiğinde:

Sıralama değişse de 7 doğu ilinin (Diyarbakır, Muş, Ağrı, Erzurum, Mardin, Şanlıurfa, Adana) her üç tarihte de en çok göç veren il olduklarını; Bitlis, Van, Kars illerinin ise iki tarihte ilk 15'te buldukları görülmektedir ki buradan doğum oranının batıya göre yüksek olmasına karşın **doğunun hızla boşaldığı sonucu çıkarılabilir.**

Adana her üç tarihte de göç almış ancak aynı oranda göç vermiştir. Bunun anlamı, bu ilimiz doğusundaki iller için bir geçiş noktası durumundadır. İlk önce bir umut ile bu ve benzeri illere göç edenler, daha sonraki yıllarda daha büyük batı illerine göç etmektedirler.

Gaziantep'in önceki yıllarda ilk 15'e girmemesine ve pozitif net göç oranına sahip olmasına karşın 2015-2016 yıllarındaki 4.277 kişi negatif net göçü; şehirdeki mülteci yoğunluğunun asgari ücreti kayıt dışı yarıya düşürmesiyle istihdamdaki işgücü avantajını kaybeden ve bunun yanında toplumdaki huzursuzluklar sebebiyle rahatsızlık duyan halkın göçe yöneldiğini göstermektedir.

Şırnak ve Hakkâri'nin ilk 15'e önceki yıllardan farklı olarak 2015-2016'da girmesi; Ağustos 2015 - Mayıs 2016 arası bölgede yaşanan Hendek Operasyonlarında Cizre, Silopi, Sur ve Nusaybin genelinde toplam nüfusun %22'sinin göç etmesi sonucudur. Sur, Silopi, Nusaybin, Silvan, Dargeçit, Cizre genelinde ise 115 bin kişinin göç ettiği tespit edilmiştir.

Çatışmalar sonucu Şırnak'tan geçici ve kalıcı olarak 64 bin kişi göç etmiş olmasına rağmen tabloda 24 bin kişi olması ikametgâh değiştirerek resmi göç eden kişiler haricindekilerin bir kısmının geri döndüğünü, bir kısmının ise ikametgâh değiştirmeden farklı illerde yaşadığını göstermektedir.

En çok göç alıp veren il olan İstanbul, 2015 yılına kadar hep pozitif net göç hızına sahip olmasına rağmen ilk defa 2015-2016 yılında 71.307 kişi net göç vermiştir. Bizce bu analizin en radikal sonucu budur. Artan kira bedeli, işsizlik ve hayat pahalılığı nedenleriyle son iki yılda İstanbul'dan Anadolu'ya gidenlerin oranında geçmiş yıllara oranla büyük bir artış yaşanmıştır. 1998-2014 yılları arasında İstanbul'dan göç eden sadece 10 bin 651 aile iken son 2 yılda 4 bin 524 aile tersine göç etmiştir.

Burada bir hususun daha belirtilmesi gerekir. 2015-2016 yıllarında İstanbul'dan göç eden 440 bin kişiden 229 bininin batı illerine, 140 bininin ise doğu illerine göç ettiği tespit edilmiştir ki bu durum tersine göçün memlekete değil daha çok batıdaki ve özellikle İstanbul çevresindeki illere olduğunu göstermektedir.

İç göçün temel nedeni ekonomik sıkıntılardır. Örnek olarak 1995-2000 yılları arasında göç eden 6.692.263 kişiden %20'si iş arama-bulma nedeniyle göç etmiştir.

TÜİK'in 2023 yılı projeksiyonuna göre; ülke nüfusunun yaklaşık 5'te 1'inin yaşadığı İstanbul'un 2023'te ikamet eden nüfusun 15 milyonu aşacağı, Başkent Ankara'nın 5,5 milyona, İzmir'in 4,5 milyo-

na, Bursa'nın 3,4 milyona ulaşacağı öngörülmektedir.

Doğum oranının azalacağı, yaşlı nüfusun artacağı Türkiye'de, göç nedeniyle nüfusun batıda yoğunlaşacağı, az gelişmiş küçük illerin daha da küçüleceği tahmin edilmektedir. Bu çerçevede, 2023 itibariyle 49 ilin nüfusunda artış, 32 ilin nüfusunda ise azalma beklenmektedir.

Sanayinin ve turizmin yoğun olduğu batı illerinde nüfus artışı öngörüldüğü ancak bu artışın doğum ve ölüm gibi doğal nedenlerden çok, göçe dayandığı söylenebilir. Türkiye'nin doğurganlık hızı %2,17 olmasına rağmen İstanbul'un 1,8'dir. Bu da İstanbul'a hiç göç olmasa bile kentin nüfusunun artmayacağını göstermektedir.

Göç eden nüfusun kentsel alanda istihdam olanaklarına, orada yaşayanlardan daha kolay ulaştığı ve bu durumun kentsel alanlardaki işsizlik oranının düşmesine engel olduğu görülmektedir. Buna karşılık göç, göç veren bölgelerde de işsizlik oranını azaltmamıştır. Aksine bu bölgelerde işsizlik oranı artmaya devam etmiştir. Bu durum göçün, göç veren bölgelerde tek başına işsizlik oranı düşürmede etkili olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Göç alan bölgelerde oluşturulan iş imkânları, yani işgücü talebi, göç dolayısı ile katlanan işgücü arzını karşılamaktan uzaktır. Bu da bazı büyük şehirlerde yüksek işsizlik oranlarını kronikleştirmektedir. Buna karşılık göç, göç veren illerin işsizlik sorununa da çare olamamakta, göç veren iller, aynı

zamanda yüksek işsizlik oranları ile karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmalar 1950'lerden beri kente göçlerle gelen nüfusun konut ve iş piyasalarındaki kayıt dışılığı kullanarak kente tutunmayı başardıklarını, yoksulluklarını da daha sonraki göç dalgalarıyla gelenlere devrettiklerini ve böylece yoksulluğun “nöbetleşe” yaşandığını göstermektedir.

3. Göç Yönetimi

Zamanında önlenmeyen göç hareketleri ülkenin genel dengesi üzerinde etkili olabilmektedir. Göç, üretken denebilecek nüfusun belli bölgelerde yoğunlaşması ve ekilebilir arazi ve toprakların terk edilmesi olarak düşünülürse genel ekonomik denge üzerinde de önemli tesirlere yol açabileceği aşikârdır. Göç hareketleri ülkenin belli bölgelerinde, aşırı istihdam fazlası işgücünün birikmesine yol açarken göç veren bölgelerde iş gücü eksikliği ortaya çıkartmaktadır. Göç veren yerlerde genellikle yaşlılar kalmakta bu sebeple ekilebilir arazi ve topraklar da tarımla uğraşabilecek bir nüfusun kalmaması yüzünden üretim azalmaktadır.

Anayasanın 166. Maddesi'nde ifade edilen “Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini sağlamak” görevi istikrarlı bir “göç yönetimi” politikasını zorunlu kılmaktadır.

Göç yönetimi devlet, sivil toplum ve piyasa aktörlerinin birlikteliğini ifade eden ve eşitler arası bir yönetimi öngören bir kavramdır. Ülkemizde 2013

yılında İçişleri Bakanlığına bağlı 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile **Göç İdaresi Genel Müdürlüğü** kurulmuştur. Ancak bu kurum iç göç üzerine yönlendirici bir politika izlemekten çok, sadece dış göç takibi ve mültecilerin bürokratik işlemlerini organize etmek üzere kurulmuştur.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kendi gerçekliğini görmezden geldiği aşikârdır. İç göç, maalesef göç idaresinin gündeminde yoktur. Göç İdaresi'nin 2013 yılından bu yana üçüncü kez çıkarmış olduğu "Türkiye Göç Raporu"nda iç göçe değinilmeyip sadece dış göçten bahsedilmesi bunun en büyük kanıtıdır.

İç Göçün Sebepleri

Ülkemizde iç göçün temel sebepleri; ekonomik faktörler, siyasi etkenler, güvenlik ve terör, eğitim ve sağlık, sosyal ve kültürel imkânların kısıtlılığı, özentisi ve medya etkisi olarak tespit edilmiştir.

1. Ekonomik Faktörler

Dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlerin doğru yönetilememesi, doğal afetler, göçler, savaşlar, küreselleşme ve yapısal uyum programlarının getirdiği kısıtlamalar hem yoksulluğun şiddetini artırmakta hem de yeni yoksullar oluşturmaktadır. Yoksulluğun en belirgin göstergesi, gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Kent civarlarında gelişmekte olan sanayinin emek talebini kentlerde yaşayan kesim karşılayamadığından yeni gelişmekte olan sanayinin emek talebinin kırsal kesim açısından bir çekim oluşturması söz konusu olmuştur.

Ülkemizde istihdam artışının büyümeden daha düşük düzeyde gerçekleşmesinin en önemli nedeni üretim, imalat ve yatırım eksikliğidir. Çünkü istihdam oluşturulmasında en önemli etken üretimdir. Ülkemizde üretici örgütlenmeleri yetersiz ve zayıftır. Özellikle tarım sektöründe üretici örgütlerinin sesleri duyulmamaktadır. Sanayi sektörü üreticileri, tarım sektörüne göre daha fazla örgütlenmiş olmalarına rağmen üretimlerini etkileyecek ekonomik kararların alınmasında ne ölçüde söz sahibi oldukları tartışmalıdır.

Ekonomideki yapısal dönüşüm sürecinde bazı sektörler küçülürken bazı sektörler büyümüş ve bu durum istihdamın sektörel dağılımını ve nüfus hareketlerini etkilemiştir.

Tarımdaki çözülme kadar önemli olan bir diğer husus da Türkiye’de işgücü planlamasının olmaması, eğitim sisteminin sanayi ve hizmetler sektörünün ve bölgesel gereksinimlerin ihtiyaç duyduğu alanlarda kalifiye iş gücü yetiştirmemesidir. Türkiye’de üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranının %30 düzeyine yaklaşmış olması bunun kanıtıdır.

IMF gibi uluslararası mali kuruluşlar tarafından gelişmekte olan borçlu ülkelere dayatılan toplumsal hizmetlerin ve sosyal harcamaların azaltılması sosyal dengesizliği görünür kılmıştır. Düşük kur yüksek faiz ekseninde sıcak paraya dayanarak uygulanan politikalar, özellikle tarım sektöründe istihdamı daraltmış ve insanları iş kaygısıyla başka illere göçe zorlamıştır.

Tarım, 1930’lu yıllarda en büyük istihdam alanını oluşturmakta iken daha sonra bu üstünlüğünü sanayi ve hizmet sektörüne kaptırmış bulunmaktadır. Ayrıca iş gücü açısından tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne kayış, Türkiye ekonomisindeki gelişmeler ve de bizzat kalkınma planlarında hizmet sektörüne dayalı büyüme yaklaşımının benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

I. İşsizlik

Hızlı göç hareketlerinin bir diğer etkisi de kentleri iş bulma ümidiyle dolduran kesimin yol açtığı yoğun işsizliktir. Bir taraftan kırsal kesimde bitkisel üretim ve hayvansal üretim düşerken diğer taraftan kentlerde işsizlik çığ gibi büyümekte ve bu durum, sosyal kargaşalara müsait bir ortam hazırlamaktadır. Bu da küçük kentlerden daha büyük kentlere göçe sebep olmaktadır. Kentsel işsizliğin genel se-

bebi şehirlerdeki iş kollarının daha çok teknik bilgi ve makine gücü gerektirmesidir. Oysa göçle gelenlerin ne teknik bilgisi ne de yeterince alet bilgisi vardır.

II. Bölgeler arası Eşitsizlikler ve Adaletsiz Gelir Dağılımı

Dengesiz bir gelir dağılımı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan açlık ve yoksulluk gibi önemli ekonomik sorunlar doğrudan göç sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik yüzünden, işsiz kalan insanların köyden kasabaya göç etmesi, burada tutunamadığı zaman şehre göç etmesi, orada da umduğunu bulamaması durumunda daha gelişmiş büyük şehirlere ve en nihayetinde yurt dışına göç etmesi bu anlamda önemli bir vakıadır.

Ülkemizde göç eden insanların büyük çoğunluğunun ekonomik nedenlerle daimi ikametgâhlarını değiştirdikleri ve bu nedenle gerek bölgesel gerek kişisel bazdaki gelir dengesizliğinin iç göç olgusunun en önemli belirleyicisi olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalara göre **her dört kişiden biri yerleşim yerlerini ekonomik nedenlerle terk etmektedir.**

Aynı ülke sınırlarındaki bölgelerin kişi başına reel gelirlerindeki farklılıkların ve bunun uzun dönemdeki bir sonucu olarak söz konusu bölgelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmasının temelinde bölgesel gelişmişlik farkları yatmaktadır. Bölgesel gelişmişlik farklarını belirleyen göstergelere bakıldığında; bölgede yaratılan katma değer, vergi performansı ve bölge içi istihdamın iktisadi faaliyet

kollarına göre dağılımı ilk etapta göze çarpan göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır.

İç göç hareketleri, hâlihazırda bölgesel gelir farklılıklarının kaynağı olan söz konusu göstergelerin daha da gerilemesine ve bozulmasına yol açmaktadır. Zira **göçler sadece bireylerin değil aynı zamanda sahip olduğu mal varlığının da, sermayenin ve yatırımcı potansiyelinin de yer değiştirmesi olarak değerlendirildiğinde kalkınma için gerekli olan sermaye birikimini azaltmaktadır.**

Ayrıca göç olgusunun gerçekleştiği yerde nüfusun aktif kesiminin göç etmesi sonucu o bölgede dışarıdan girişimci sayısı azalmakta ve daha az dinamik kesim kalmaktadır. Bu da net göç veren yerlerin ekonomik gelişme hızlarını olumsuz etkilemektedir. Çünkü kişinin yer değiştirmesi, onun sadece bir üretim faktörü değil, aynı zamanda da bir tüketici olduğu göz önüne alınırsa, göç veren yörelerin pazar olarak görece avantajlarını kaybetmekte oldukları, bunun da ekonomik gelişmeyi bir başka yoldan olumsuz etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bölgeler arası dengesizlikleri giderici ve gelir dağılımındaki farklılıkları azaltıcı yapısal dönüşümü temin edecek altyapı çalışmaları sadece kalkınma planlarında metin olarak kalmış, uygulanmamıştır. Metinlerde birçok problemin üstesinden gelecek gibi gözükse ve teorik niteliği ağır basan birçok plan ve program, yatırımcı örgütlerin fiziksel ve insan kaynakları kapasitelerinin geliştirilememiş olması, yerel dinamiklerin harekete geçirilememesi ve kayda değer bir yerel ve/veya yerinden yönetim refor-

munun yapılamamış olması nedeniyle istenilen başarı elde edilememiştir.

Bölgesel eşitsizlikler; öncelikle, ekonominin “*etkin*” çalışmadığının bir göstergesidir. İşsizlik oranları arasındaki büyük farklar, birçok bölgemizde önemli bir kaynak olan emeği gereksizce heba etmiştir.

Her şeyin ötesinde, uzun süredir var olan bölgesel eşitsizlikler toplumdaki adalet duygusunu zedelemiştir. Birçok yörede insanların iş bulma beklentileri, gelişmiş metropollerin merkezlerinden çok daha düşüktür.

III. Kırsal Alan Politikaları

Kentlerin geçmişten günümüze kadar yapılaşma süreçleri ve kırsal alanda yaşanan sorunları incelendiğinde, kentsel planlamaya ek olarak kırsal planlamanın da yapılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentlerin yaşamak için çekici özelliklere sahip olması ve kırsal kesimdeki yerleşim yerlerinin ekonomik, sosyal ve fizikî alt yapı açısından bütüncül biçimde geliştirilememiş olması kırsal alanlardan kentlere göç olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Günümüze kadar kırsala yönelik çalışmaların, kırsalın yapısını değiştirmeyi amaçlamaktan uzak olduğu, yatırımların daha çok hizmet sahasına olduğu, uygulamaların sistemli bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı aşikardır. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana, kırsal alanların dağınlığı nedeniyle, kırsal yerleşme düzeninin yarattığı olumsuzlukları gidermek amacıyla köylere yönelik “örnek köy, merkez

köy, köykent” şeklinde adlandırılan birtakım öneriler getirirse de bunlar kırsal kalkınmayı temin etmeye yetmemiştir.

Köy yerel yönetimi “Yalnızca köy yerleşmeleri içinde değil, bu yerleşim birimlerini çevreleyen kırsal alanın tümünü kapsayan bir alan yerel yönetimidir.” Bu nedenle hem köylerin hem de köyleri çevreleyen kırsal alanın kalkınabilmesi açısından köye götürülecek hizmetler ve hizmetleri götüren kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanarak planlı bir yaklaşımla faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Ancak bu sayede, kırdan kente göç olayı yavaşlatılabileceği gibi, kentlerde yaşanan sorunların çözümü de mümkün olabilecektir.

Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013)

Kırsal Kalkınma ile ilgili 14 maddede özetlenen hedefler geçtiğimiz 10 yılda yaygın olarak uygulanmamış, birkaç hedef kısmi bölgelerde özel girişimlerin gayretleriyle sınırlı kalmıştır.

Dağınık köy tipinin de göçü hızlandırması kaçınılmazdır. Zira dağ kenarları vadi ve yamaçlar üzerine kurulmuş dağ köyleri ekilebilecek alanların sınırlılığı sebebiyle artan aile nüfusuna yeterince iş olanağı sunamaması sebebiyle göçü gerektirmektedir. Diğer başka faktörlerle birlikte, evlilik yoluyla olan göçler sonucunda köylerimizin çoğunda genç nüfus gerilemiş, bazı köylerde hiç doğum gerçekleşmediği yıllar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ve benzeri etkenlerle köy nüfuslarının azalması köylere getirilen hizmetlerin atıl kalmasına neden olmakta, devletin buralarla ilgili yatırımları karşılığını bulamamakta, bu sosyal yapıyı yeteri kadar analiz etme-

den yürürlüğe konan “kırsal nüfusu yerinde tutma çabaları” da sonuçsuz kalmaktadır.

IV. Tarım ve Hayvancılık Politikaları

Türkiye 1980 yılına kadar hayvancılıkta Avrupa ülkeleri arasında birinci, dünyada ise ikinci sıradaydı. Ancak, 1980 yılından günümüze kadar tarım ve hayvancılık politikalarında yapılan olumsuz değişiklikler, Türkiye'nin tarım alanındaki söz sahibi ülke konumunu sekteye uğratmıştır.

Tarımın toplam yatırımlar içindeki payı, planlı dönemin başında (1960) %13 düzeyindeyken 2010 yılında bu oran %3,99'a kadar düşmüş, 2016 yılında ise %3,41 olmuştur. Dolayısıyla kırdaki verimlilik hızla azalmış bu da istihdamı olumsuz yönde etkileyerek göçü teşvik etmiştir. **Tarımın toplam istihdam içindeki payı 2002 yılında %34,9 iken bu pay 2011 yılında %25,5'e, 2016 yılında %19,9'a gerilemiştir.**

Tarım kesiminden devletin el çekmesi ve üreticilerin vahşi kapitalist sistemde tek başına bırakılması, tarım kesiminin geçimini zorlaştırmıştır. Köylerde yaşayan nüfusun çoğunun yoksul olması, tarımsal üretimdeki verim düşüklüğü, pazar bulunamaması, üretimin ulusal planlamayla gerçekleştirilmemesi, tarımsal ve hayvansal üretimde girdi maliyetlerinin düşürülememesi, kolektif ekipman ve profesyonel üretim modeline geçilmemesi, ekilen toprakların çok parçalı olması, makineli tarımın artması, tarımda insan gücüne olan ihtiyacın azalması, köylerdeki alt yapı ve sosyal hizmetlerin kentlere göre daha az olması ve tarım dışı alanlarda yeterli istihdam imkânlarının bulunmaması nedeniyle

köylerden kentlere doğru hızlı ve yoğun bir göç olmaktadır.

Parçalı toprak mülkiyeti, kooperatif ve kredi sisteminin yetersizliği, bilgisizlik, sulama, gübreleme ve ilaçlama yetersizlikleri gibi yapısal sorunlar çözümediği sürece kırdan kente göç devam edecektir. 2000'li yıllardan itibaren izlenen para ve maliye politikası sonucu kurların değerlenmesi, tarımsal desteklerin azalması giderek artan ölçüde tarım ürünleri ithalatını arttırmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin büyümesinden tarım kesimi sektörü değil, yabancı tarım sektörü yararlanmaktadır.

Kırdan kente göç ile beraber, kırsal bölgelerin insan gücü, tarım sektörünün sürdürülebilir yapısını bozacak derecede kentlere kayabilmektedir. Tarımda yapısal problemlerin çokluğundan dolayı verimliliğin de yüksek olduğu söylenemez. Küçük üreticinin hâkim olduğu bu sektörde, girdi fiyatlarının yüksek olması ve ürün fiyatlarının düşüklüğünün yanı sıra piyasa mekanizmasına geçiş süreciyle beraber özel sektör tarafından çok cazip görülmeyen tarımsal yatırımların kamu tarafından da yapılmayışı, düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve düşük verimlilik sarmalını tarım kesimi için değiştirememiş ve tarım sektöründeki büyüme oranlarında da bir türlü istikrar yakalanamamıştır.

Bitkisel ve hayvansal üretimin doğa koşullarına son derece bağlı olduğu ülkemizde, ekonominin toplamında azalan yatırım harcamalarının tarım sektöründe daha da azalmış olması tarımda verim düşüklüğünün en önemli nedenlerinden biri olduğu söylenebilir.

Son 20 yıla kadar et ve süt ürünleri ihtiyacının önemli bir bölümü doğu bölgelerinden sağlanmaktaydı. Ancak göç sonrasında besicilik ve et üretimi bitme aşamasına gelmiştir. 2010 yılından beri de et ihtiyacı karşılanamamaktadır. Öyle ki günümüzde **saman dahi ithal edilir duruma gelmiştir.**

Türkiye’de Batı ülkelerinde görüldüğü gibi modern anlamda hayvancılık yapılmamakta ve bitkisel üretim gerçekleştirilememektedir.

Birçok köylerimizde gerçekleştirilen hayvancılık hala geleneksel usullerle sürdürülmektedir. Kaliteli hayvan ırkının yetiştirilmesinde birçok bölgede iklim olumsuz etken olarak karşımıza çıkmakta iken maliyetlerin de yüksek olması çiftçiliği kısıtlamakta ve bu faaliyetle uğraşanların gitgide işsiz kalmasına, sonuçta da şehirlere yönelmesine neden olmaktadır.

Küçük arazilerin büyük toprak sahiplerinin eline geçişi ile birlikte, küçük arazilere daha önce sahip olan kesim yeni toprak sahiplerinin yanında ortakçılık, kiracılık, maraba şeklinde çalışmaya başlamıştır. Ülkemizde özellikle Güneydoğu ve Akdeniz bölgelerinde bu topraksızlaşma süreci gün geçtikçe artmış ve büyük yüzdelere ulaşmıştır. Bu bölgelerin topraksızlaşan halkı, önce meraları ve ormanları tarıma açarak çiftçilik yapmış, bu imkân ortadan kalkınca kasaba ve kentlere göç etmiştir.

AB Kriterleri kapsamında şeker pancarı ve tütün kotaları, fındık ağaçlarının sökülmesi ürün bazında iç göçü tetikleyen unsurlardır. Siyasi rant uğruna bölge insanına sıkıntı getirilmiştir. Son yıllarda ise tarım alanında uygulanan kotalar, GDO tohumla-

rının tek seferlik ürün vermesi, pazar payının azalması gibi sebeplere ek olarak, maliyetlerinde son derece artması çiftçilik yapan insanları şehirlerden medet umar hale getirmektedir.

Devletin tarım sektöründen elini çekmesiyle birlikte çiftçi, bankaların insafına terk edilmiş ve alın teri ile kazandığı parayı faize ödemek zorunda kalmıştır. Böylece modern tefecilik devlet eliyle teşvik edilmiştir. **Tarımda üretilen katma değerın yarısından fazla miktarda kredi çekilmesi sektörün içinde bulunduğu çıkmazı göstermektedir. Çiftçi, kredi ekip faiz biçmektedir.**

Yıl	Banka Kredisi Toplamı ve Takibe Giren Kredi Toplamı		Devlet Tarım Destekleri	Tarım Kredi Kooperatifi Kredileri
	Çekilen Tutar	Takibe Giren Tutar		
2002	529 milyon TL	-	-	74.5 milyon TL
2007	10 milyar TL	305 milyon TL	-	598 milyon TL
2010	23.35 milyar TL	976 milyon TL	5.60 milyon TL	968 milyon TL
2012	32.9 milyar TL	936.4 milyon TL	7.55 milyon TL	1.5 milyar TL
2015	61,7 milyar TL	1.4 milyar TL	9.98 milyon TL	6.5 milyar TL
2016	68,5 milyar TL	1.6 milyar TL	11.64 milyon TL	-

Tablo 6: Yıllara Göre Tarımda Kullanılan Krediler ve Destekler

Tablo 6'da görülen takibe giren miktarın az görülmesi yanıltıcıdır. Zira çiftçi ödeyemediği krediyi kapatabilmek için traktörünü, tarım aletlerini, ziynet eşyasını, taşınmazını satmakta böylece takipten kurtulmaktadır. Takibe giren 1,6 milyar TL'nin bile 11 milyon TL devlet desteğinden daha büyük olması durumun vahametini göstermektedir.

V. Devletin Sanayi Sektöründen El Çekmesi

1980 yılına kadar yurdun dört bir yanına Milli Görüş'ün Ağır Sanayi Hamleleri ve Milli Selamet

Partisi'nin ortağı olduğu hükümetlerin de çalışmalarıyla sanayi yatırımları yapılmıştır. Bunlar tekstilden tarım ürünlerine kadar birçok alanda üretim yapan işletmeler olup hem ülkenin sanayisinin gelişmesine hem de ülkenin dengeli bir şekilde kalkınması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının minimize edilmesine iyi örnek teşkil etmiştir.

Ancak 1980'li yıllardan sonra bu işletmeler özelleştirilmeye başlanmış, son 15 yılda birçoğu kapanmaya terk edilmiş ve bunlarla birlikte son 15 yıllık iktidar tarafından ülkenin geri kalmış bölgelerine sanayi yatırımları yapılmamıştır. **Özel sektör tarafından yapılan sanayi tesisleri de büyük ölçüde ülkenin batısına konuşlanmıştır.** Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki terör olayları da özel sektörün bu bölgelere yatırım yapmasına engel olmuştur. Ekonomideki özelleştirmelerle birlikte özellikle işsiz kalan kamu işçilerinin küçük kentlerden metropol alanlara göç etmeleri işgücü piyasasında baskı oluşturmaktadır.

Sanayileşmenin asıl gayesi aşırı istihdam taleplerini karşılamak değil; gerçek, verimli ve yüksek katma değerli üretimin sağlanmasıdır. Sanayileşme sürecinde kaynakların dağılımından yeterince pay alamayan ve altyapı tesisleri bakımından geri kalmış bölgelerde efektif talebin yetersiz olmasının doğal sonucu olarak sınaî faaliyetler, bu bölgeler yerine gelişmiş bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla düşük istihdam sebebiyle zaten duraklamış olan bölgeden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşen göçler, beraberinde yerel talep hacmini daraltmakta ve bölge giderek durgunluğa itilmektedir.

2. Siyasi Faktörler

Savaş, istila, askeri darbeler, etnik ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için zorunlu olarak gerçekleştirilen göçler aynı zamanda politik göç kategorisinde yer almaktadır.

I. Güvenlik ve Terör

Ülkemizde 1980’li yıllardan itibaren gündemi sürekli meşgul eden terör olgusu, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgemiz için önemli sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1984 yılında başlayan ve giderek artan bir seviyede meydana gelen PKK/KCK odaklı terör faaliyetleri, hükümetlerin çözüme yönelik yanlış uygulamaları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta olmak üzere birçok ilimizde kitlesel göç hareketlerine neden olmuştur. Bu bölgede yaşanan güvenlik sorunu nedeniyle insanlar, buldukları yerde hem kişisel ve ailevi güvenliklerinin hem de bir bireyi oldukları yerel toplumun çevre güvenliğinin olmadığını anladıkları zaman göç etme ihtiyacı duymuşlardır. Türkiye genelinde 1986-2005 döneminde, göç eden nüfusun yaklaşık %4’ü güvenlik nedenleriyle göç etmiştir.

Can ve mal güvenliğinden uzak ortam, terör eylemlerine maruz kalma tehlikesi, kırsal alanda güvenlik gerekçesiyle meracılık, yaylacılık ve hayvancılığın engellenmesi ile ekonomik açıdan zor durumda kalınması gibi nedenlerle köylerin köylüler tarafından boşaltılması; kırsal alanların, terör örgütüne lojistik desteğin kırılması, operasyon için uygun hale getirilmesi ve korunması mümkün olmayan alanların birleştirilmesi amacıyla OHAL (Olağa-

nüstü Hal) Valiliği tarafından boşaltılması; geçici köy koruculuğu yapan köylülerin ya da kendilerine destek vermeyen köylerin terör örgütü tarafından boşaltılması, söz konusu sebeplerden bazılarıdır. Aynı faktörler, **geriye göç etme** isteğine de önemli ölçüde etki etmektedir.

Terör faaliyetleri, bölgeye hem yatırım yapılmasını engellemiş hem de bölgeden sermaye ve insan gücünün kaçmasına sebep olmuştur.

Bir milyonun üzerinde insanımız 1990'larda Güneydoğu'da yaşanan terör nedeniyle kamu zoruyla, terör örgütünün baskısıyla ya da kendilerini çatışmanın içerisinde bulmamak için zorunlu bir şekilde yaşadıkları kırsal kesimleri terk ederek büyük kentlerin varoşlarına, çoğu durumda da ellerindeki tarımsal mülkü paraya çeviremeden, göç etmek durumunda kalmışlardır.

TGYONA (Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması) araştırma sonuçlarına göre doğu bölgesindeki 14 ilin (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van) kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinden 1986-2005 döneminde sadece güvenlik nedenleriyle göç eden nüfus büyüklüğü tahmini 1 milyon civarında olup 14 ilin sadece kırsal yerleşim yerlerinden aynı dönemde güvenlik nedenleriyle göç eden nüfus tahmini 800 bin civarındadır. 14 ilden göç edenler arasında güvenlik nedenleriyle göç edenlerin oranının ise %16 olduğu bildirilmektedir.

Son yirmi yılda 14 ilin kırsal yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle gerçekleşen göçlerin yak-

laşık %32'si 1986-1990 döneminde; %61'i 1991-1995 döneminde; geriye kalan %7'si ise 1996-2005 döneminde gerçekleşmiştir. 14 ilin kırsal yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle gerçekleşen göçlerin yoğunlaştığı dönem 1986-1995 dönemidir. 14 ilin kırsal yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun %74'ü 14 ilin ya da 14 ilden yoğun göç alan 10 ilin kentsel alanlarında yaşamaktadır. Güvenlik nedenleriyle göç sürecine dâhil olanların yaklaşık %86'sı çalışma çağındaki (15-64) kişilerden oluşmaktadır.

Özellikle, 1992 yılı sonrasında terör nedeniyle zorunlu köy boşaltma olaylarında büyük artışlar görülmüş; Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin (OHAL) resmi raporlarında, boşaltılan toplam yerleşim birimi sayısı (köy, mezra) 3.428, göç eden kişi sayısı ise 378.335 olarak belirtilmiştir. Ayrıca, bölgede yaklaşık olarak 2 milyon kişinin yer değiştirdiği (Örneğin; 11 bin nüfuslu Lice ilçesinin 10 bini göç etmiş durumdadır.), kırsal alanlardan Diyarbakır ve Şanlıurfa başta olmak üzere çevre illere göç edildiği ve oradan da batıdaki Adana, Mersin, Antalya, İstanbul, Bursa gibi kentlere gidildiği tespit edilmiştir.

7 Haziran 2016 seçimleri sonrasında PKK/KCK'nın hendek siyaseti nedeni ile yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kalan insan sayısının da 115 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Terör örgütünün hendek-barikat stratejisinden en fazla zararı gören Cizre, Silopi, Sur ve Nusaybin ilçelerinde toplam nüfusun %22'si göç etmek zorunda kalmıştır.

II. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Geri Bırakılmışlığı

Doğu Anadolu Bölgesinde iktisadi olarak genel bir kötüye gidiş söz konusudur.

En çok göç veren illerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde olması, bölgedeki kalkınma göstergelerinin Türkiye ortalamasının altında olmasının bölgenin geri kalmışlığına işaret etmektedir.

Geri kalmışlık sebebi olarak hükümetlerin bölgeyi ihmal etmesi ve şimdiye kadar uygulanan yanlış bölgesel kalkınma politikalarıdır. Bu konudaki temel sıkıntı ise siyasi istismarlar ya da politikalarıdır.

Daha önceleri “doğunun az gelişmişliği” veya “geri kalmışlığı” olarak adlandırılan sorunlar, 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda “Kürt Sorunu” olarak adlandırılmıştır.

Bölgeye yapılan yardım, yatırım ve destekler siyasi bir enstrüman gibi kullanılmış, tabana yayılmamış bazı siyasi grup ve ailelerin güçlenmesine hizmet eder hale gelmiştir.

Ülkemizdeki bölgesel kalkınma politikalarının yetersizliğinin arkasında:

1. Plan ve programlarda belirtilen politikaların uygulanmaması,
2. Merkezi kalkınmaya tanınan önceliğin bölgesel politikaları geri planda bırakması,
3. Politikaların yabancılardan etkilenmesi veya politikaların uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturulması gibi sebepler vardır. Ayrıca bölgesel kal-

kınma projesinin Avrupa Birliği'nden nasıl kaynak elde edilir sorusuna indirgenmemesi gerekmektedir.

Sonuç olarak bölgede yaşayan kişilerin %74,5'i göç etme eğilimi taşımaktadır. Araştırmalara göre, eğitim seviyesi arttıkça göç etme düşüncesi de artış göstermektedir. Fakat kişilerin gelir düzeyleri arttıkça göç etme düşünceleri azalmaktadır.

III. Suriyeli Sığınmacıların İç Göçe Etkisi

Türkiye'de 2017 yılı itibariyle 3,5 milyon mülteci yaşamakta olup, bunların 3 milyonunu Suriye'de yaşanan iç savaştan kaçan sığınmacılar oluşturmaktadır. Suriyeli sığınmacıların ise sadece 300 bin kadarı kamplarda yaşamaktadır. Yetersiz politikalarından dolayı şehirlerimize düzensiz dağılan bu mülteciler, birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında ekonomik alandaki etkiler gelmektedir. Özellikle işletmelerde kaçak işçi çalıştırma bu sorunların sonucu olarak yaygınlaşmaktadır. Bundan dolayı kaçak Suriyeli çalıştıran ve çalıştırmayan firmalar arasında haksız rekabet ortaya çıkmakta, yerel halk ise iş fırsatlarının ellerinden alındığına inanmaktadır. Şimdilik büyük oranda iç göçe etki etmeyen bu durumun, doğru bir politikayla engellenmediği takdirde uzun vadede önemli bir etken olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır.

3. Sosyal ve Kültürel Faktörler

I. Eğitim ve Sağlık

Yaşam şartlarına bağlı olarak fırsat eşitliği kapsamında iç göçün en önemli tercih sebebinin eğitim ve sağlık olduğu görülmektedir. Aileler çocuklarına

iyi bir gelecek sunmak ve sağlıklı bir yaşam için göç etmektedir.

Ülkemizde sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinde bölgeler arası farklılıklar dikkat çekmektedir. Hâlbuki gerek beş yıllık kalkınma planlarında gerekse yıllık programlarda bölgesel farkların kaldırılması yönünde çaba harcanması gerektiğine yönelik devlet politikalarında net ifadeler yer almaktadır.

Eğitimde öğrenciyi, sağlıkta hastayı; müşteri olarak gören bir sistemde sosyal devletten ve toplumun yararlarından söz etmek mümkün değildir.

Mevcut eğitim ve sağlık politikaları en temel hak olan sağlığı ve eğitimi kişinin bütçesine bırakarak geleceği belirsiz bir topluma çevirmektedir. Ticarileşip kâra dönüştürülen sistem topluma değil, bireye hizmet vereceğinden kamu yararı gözetmeyecektir.

Ülkemizde bölgeler arası fırsat eşitliğinin tam manası ile tesisi için özellikle eğitim, sağlık, bilişim gibi alanlarda iller arasında azami hassasiyet gösterilmelidir.

Türkiye’de hala çoğu köyde, özellikle doğuda öğretmen ihtiyacı vardır. Bu nedenden dolayı, bu yerlerdeki okumak isteyen çocukların aileleriyle birlikte kentlere, eğitim şartlarının iyi olduğu yerlere göç ettikleri görülmektedir.

II. Sosyal ve Kültürel İmkânların Kısıtlılığı

Sosyal ve kültürel faktörlerin belirleyici olduğu göç hareketlerinin temelinde sosyal politika bağlamında ele alınabilecek nüfus yapısı, eğitim ve diğer bazı sosyal dokular görülmektedir. Bu sosyal dokuları; geniş ailelerin göçten beklentileri, çocukların eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, kadınların göçle birlikte şehir hayatının geniş imkânlarından yararlanarak rahat edeceklerine dair umutları ve çocuklarını daha iyi şartlarda yetiştireceklerine dair beklentiler şekillendirmektedir.

Başka bir yönü ile de doğudan batıya yaşanan iç göç, şehirlerde de kontrolsüz nüfus artışı sağlayarak şehir hayatının sosyal ve kültürel altyapısının zedelenmesine ve imkânların daralmasına neden olmaktadır.

III. Özenti

Başka yerlerdeki yaşamın nasıl olduğunu bilmek, var olan durumun değiştirilmesini ortaya koymaktadır. Bunlara bağlı olarak da köy ve şehir kültürel ayrımı yapılarak şehir hayatının özendirildiği aşikârdır.

Gelişen ulaşım ve iletişim ağı, kırsal kesimlerden kentlere ulaşımı daha da kolaylaştırmıştır. Göç edenlerin, kırsal kesimlerde kalanlarla irtibatı ve göç ettikleri yerler hakkındaki özendirici bilgileri göçü hızlandırıcı bir etkiye neden olmuştur.

Kırsal kesimlerde yaşayan göç etme eğiliminde olan bireyleri haberdar etme konusunda **medyanın** da çok önemli etkileri vardır. Göç etme eğiliminde olan kişinin, bir yandan bulunduğu yerin itici olması

nedeni ile göç etme isteği artarken diğer yandan da medyanın iletici etkisi ile kentin çekiciliğine kapıldığı görölmekte ve bunun sonucunda göçe karar kıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca batı illerine yapılan devlet yatırımlarının siyasi çıkar uğruna tüm ÷lke sathında pazarlanması doğu illerinde yaşayanların beklenti ve özenti kat sayılarını yükselterek batı illerine göç etme temayüllerini arttırmaktadır.

İç Göçün Sonuçları

Göç olgusu, göç eden bireylerin yaşamını etkilediği gibi, bireylerin ayrıldıkları ve içine girdikleri topluluklarda da sosyal, kültürel ve ekonomik birtakım değişikliklere neden olmaktadır. Kırsal toplumunun çözülmesi, sanayileşme süreçleri ve bu süreçlerde kentler ve bölgeler arasında ortaya çıkan gelişmişlik farkları ile doğrudan ilişki kurularak değerlendirilen göç olgusu; nüfus artışı, yüksek oranlı işsizlik, artan yoksullaşma, topraksızlık, gelir yetersizliği ve gelir dağılımının adaletsizliği, kentleşme ve yaşam kalitesinin düşmesi gibi sorunlara neden olmaktadır.

Göçle birlikte vasıflı nüfusunu kaybeden bölgeler ciddi bir beşeri sermaye kaybıyla karşı karşıya kalırken yine göç sonucu kalabalıklaşan kentlerde, ciddi problemler ortaya çıkabilmektedir.

İç göç sonucunda tarımdan kaçış ile birlikte istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda hizmet sektörü lehine bir artış görülmektedir. Oysa sağlıklı bir ekonomik büyüme için imalat sektöründeki istihdamın artması gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde tarımdaki istihdam daha çok imalat sanayine kayarken ülkemizdeki imalat sanayinin istihdam oluşturmadaki yetersizliği nedeniyle istihdam üretken olmayan faaliyet alanlarında, hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir.

Ayrıca ülkemizde imalat sanayinin ithalata bağımlılığının artması da istihdamın imalat sanayi yönünde gelişmemesinin sebeplerinden birisidir. Ara mal ve yatırım malları ithalatı artmakta, bu da dolaylı yoldan hem tarıma hem de kırsal kalkınmaya darbe vurmaktadır.

1. Kentleşme Sorunları

Kentleşme dar manada kent sayısının ve kentlerde yaşayanların sayısının artmasıdır. Geniş manada ise, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma oluşturan insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir.

Kentleşme, nüfusun kentlerde toplanması ve kentin büyümesini içeren bir demografik olay, bunun da ötesinde, nüfusun tarımdan endüstri ve hizmetlere kayması, fiziksel çevre ve yaşam koşullarında değişim yaşanması, sosyal değişim ve yeni bir biçimlenme süreci oluşturan yönetsel örgütlenme sürecidir.

Ülkemizde sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmayan kentleşme olgusu ve iç göç, kentsel alanlara nüfusun yığılması olarak kendini göstermekte, bu da kentlerdeki var olan sorunların katlanmasına yol açmaktadır. Türkiye'deki kentleşmenin en önemli sorunu üretime yönelik ağır sanayi tesislerinin eksikliğidir. Ülkemizde maalesef sanayileşme kentleşmenin gerisinden gelmektedir. Planlı ve kontrollü gelişmeyen kentleşme ve sanayileşme, iş hayatı başta olmak üzere birçok soruna neden olmaktadır.

Türkiye'de kentleşme sorunu genellikle kırsal alandaki sorunlardan bağımsız olarak ele alınmış ve sadece kentsel alanlar için oluşturulan politikalarla çözümlenmeye çalışılmış olduğundan düzensiz ve çarpık kentleşmeye kalıcı bir çözüm getirilememiş-

tir. Günümüzde çarpık kentleşmeye neden olan sorunların başında, kırdan kente göç gelmektedir. Ancak hiçbir yerel yönetimin göçlere karşı bir önlem alma girişimi ya da eylem planı ortaya koyması söz konusu olmamaktadır.

Hızla yapılan göçler kentlerde trafik, ulaşım, konut, otopark, yeterli dinlenme merkezi, eğlence alanı, spor tesisi, gürültü ve çevre kirliliği, kaçak yapılaşma, sosyal erozyon gibi sorunları beraberinde getirmiştir.

Sağlıklı bir kentin ilk başta olması gereken özelliği kontrol altında tutulabilen bir nüfusa sahip olmasıdır. Çünkü bina, arsa, arazi, tesis gibi kaynaklar sınırlı ölçüde arttırılabilirken hızla artan nüfusa eldeki kaynaklar yetmemekte, kentlerde yaşam kalitesi düşmektedir. Mesken ihtiyacı, yeni alanların hızla imara açılmasını gerektirirken verimli tarım alanları da bu süreçte konut ihtiyacına tahsis edilmiştir.

Kırsal alandan ve dışarıdan alınan göçler sonucunda aşırı kalabalıklaşan kent merkezleri, yoksulların yaşadığı merkezlere dönüşürken yüksek gelirli evlerini kentlerin çevrelerine taşımışlardır. Ayrıca bu hızlı göç akımı şehrin yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık ve asayiş sorunlarını büyük boyutlarda arttırmaktadır.

Kentsel Dönüşüm Projeleri'nin ve yol açtıkları "yerinden edilme" pratiklerinin kentlerde yoksulluğu arttırmaları söz konusudur. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde bu mekânsal dönüşümün ve oluşturmakta olduğu yoksulluğun suç, şiddet, daya-

nışma ağlarının erozyonu gibi istenmeyen sonuçlara yol açma olasılığı yüksektir.

Gecekondu olgusuna müdahalede Kentsel Dönüşüm Projeleri'nin tek araç olarak uygulanması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yaşam düzeylerinde gelişme yapılmadan gecekonducuları yoksul insanların ellerinden almak sorun oluşturma tehlikesine sahip olup, böyle bir dönüşümü gerçekleştirmeden önce konu etraflıca düşünülmeli ve araştırılmalıdır. Ancak uygulamalar bunun tersi yönündedir. Kentsel Dönüşüm Projeleri kent yoksulunun yaşantısı, ihtiyaçları ve tercihleri hesaba katılmadan gerçekleştirilmekte, "modern" diye çok katlı bloklar ve daire yaşantısı köylerden kentlere göç edenlere dayatılmaktadır. Karar alma süreçlerine katılımcı ve demokratik bir yaklaşım yerine dayatmacı, tepeden inmecici bir yaklaşım hâkim olmaktadır. Ayrıca, gecekonducuları yıkılan hak sahibi ailelere Kentsel Dönüşüm Projeleri'nde verilecek dairelerin yerinden verilmemesi (çoğu durumda kent dışına yapılan projelerde daire verilmesi), yıllar içinde oluşturulmuş sosyal doku ve dayanışmacı komşuluk ilişkilerini yok etmesi açısından bir sorun teşkil etmektedir.

Hızlı kentleşme; eğitim, sağlık, içme suyu, enerji, belediye hizmetleri, kanalizasyon, konut, kentsel ulaşım gibi altyapı ihtiyaçlarının ve çevre/gürültü kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, özellikle kentleşmenin fazla olduğu büyük kentlerde kaynak gereksinimini büyük oranda arttırmakta ve kamu maliyesine ilave bir yük getirmektedir. Aynı zamanda kamu yatırımlarının nüfusun yoğunlaştığı göç alan yerlere daha fazla yapılması ile göç veren

yerler mahrum bırakılarak kısır bir döngü oluşturmaktadır.

Kentleşmenin sonucunda su, hava ve toprağın kirletilmesi sebebiyle çevre ile insan arasındaki uyum bozulmuştur. Bitki alanı daralmakta, ormanlar azalmakta, bazı hayvan türleri büyük zarar görmektedir. Nüfusun şehir bölgelerine yayılması, hâlihazırda bu çevrelerin insan faaliyetlerinden doğan atık ve emisyonu kaldırabilme yeteneğini boğmaktadır. 1960'lerden itibaren sadece kirlilik değil, kimyasal dengeyi bozacak bir teknolojik gelişmenin yaşanması çevre sorunlarını ağırlaştırmıştır.

2. Güvenlik Sorunu

Kentleşmenin ve kent nüfusunun göç gibi sebeplerle olağan dışı hızla artması sağlıksız kentleşmeyi ve uyum sorunları neticesinde ortaya çıkan suç ve güvenlik problemlerini beraberinde getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentleşme ve suç arasındaki ilişkinin en önemli boyutlarından birisi göç olgusudur. Sağlıksız kentleşme süreci ile birlikte büyükşehirlere akın eden kitleler; sosyal, ekonomik ve kültürel olarak kent yaşamına adaptasyon sağlamada sıkıntı çekmektedir.

Göç sonucu kentlerin sosyal yapısında meydana gelen değişimlerin getirdiği olumsuzluklar şehirlerde suç ve şiddet miktarını arttırmaktadır. Kentlerdeki sosyal ve ekonomik ortama ayak uyduramayan, iş bulamayan, yoksullaşan, dışlanan bireylerin suça yönelme eğilimleri artmakta, hırsızlık, gasp, anarşi gibi toplumsal sorunlar ortaya çıkmakta, yasadışı siyasi görüş ve tutumlar taraftar bulabilmektedir. Bu nedenle şehirleşme oranına benzer şekilde şeh-

rin aldığı düzensiz göç ile suç arasında pozitif bir ilişki söz konusu olmaktadır.

Göçle birlikte büyükşehir ve metropollerde, köy ve kasabalarda var olan geleneksel bağlar ve insanların birbirleri ile yüz yüze ilişkileri ile oluşturulmuş bulunan “sosyal denetim” mekanizmaları ortadan kalkmakta, insanları suça sevk eden şartlar oluşmaktadır.

Suç ve kent ilişkisi çöküntü alanları oluşturmaktadır. Kentsel çöküntü kentin bir bölgesinin fiziki imkânlar açısından yetersiz olması anlamına gelmektedir. Bu yetersizliğin sonucu ortaya çıkan eşitsizlikler ve yapısal sorunlar bu bölgelerde yaşayan bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkileyen etkenler olarak ön plana çıkmaktadır. Çöküntü bölgesi, sadece fiziki bozulmayı ve altyapı sorunlarını içeren bir kavram değildir. Çöküntü bölgesi toplumsal dışlanmayı ve damgalanmayı içinde barındıran bir kavramdır. Sosyal dışlanma, bireylerin toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata katılımını engelleme anlamına gelmektedir. Bu durumun sonucu olarak birey ekonomik açıdan, eğitim öğretim imkânları açısından ve toplumsal iletişim ağı oluşturma açısından mahrum duruma düşmektedir. Sosyal dışlanma sonucu oluşan çöküntü bölgelerinde yaşayanlar; ekonomik açıdan yoksun, toplumsal açıdan etiketlenmiş bireyler olarak suç işlemeye yatkın hale gelmektedir.

3. Sosyal ve Kültürel Yapının Bozulması

Sanayileşme ve göç ile birlikte insanların sadece coğrafi mekânlarında bir değişiklik olmamış, aynı zamanda aile yapılarından kültürlerine kadar birçok

alandaki değişim meydana gelmiştir. Göç edilen yeni ortam, eskiden sahip olunan şartlardan maddi olarak çok daha iyi bir yer olsa dahi; söz konusu ortamın manevi ve kültürel olarak zayıf ve yozlaşmış olduğu aile ve değerlerde yaşanan tahrifattan anlaşılmaktadır.

Göçle birlikte bireyler kültürel bir değişim süreci geçirmekte fakat kentli yaşam kalıplarını benimsemiş ve kentin fırsatlarını değerlendirilebilme noktasında önemli sıkıntılar çekmektedirler. Çünkü göç sonucu kişilerin geldikleri kentlere ekonomik ve sosyal açıdan uyum sağlamaları hayli zaman almaktadır. Bunun sonucunda da kentleşme sorunu oluşmakta ve insanların kente zihinsel olarak uyum sağlayamamaları gibi sosyal yapı değişmelerinden kaynaklı çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. **Göç etmiş insanlar ne eski kültürlerinden kopup tamamen kentli olabilmekte ne de eski hayat tarzlarını devam ettirerek köylü kalabilmektedirler. Yeni “melez” bir kültür oluşturmaktadırlar.**

Kentleşmenin kültürel boyutunun ihmal edilmesi ve sosyal anlamda kentleşmenin oluşturulmaması kültürel çarpıklığa, boşluğa ve bunalıma yol açmaktadır. Kırsal alanlardan büyük kentlere göçen milyonlarca kişi için kırsal kültürün işlevini yitirmesi ancak kent kültürünün de yeterince benimsenmemesi nedeniyle meydana gelen kültür boşluğu, hızla oluşan bir kuralsızlık doğurmakta, toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamımızda ortaya çıkan anarşinin temeli olabilmektedir. Özellikle aile kurumunda gerçekleşen değişim, kuşaklar arası çatış-

mayı meydana getirmekte ve ciddi sorunlara yol açmaktadır.

Göç ile beraber şişen kent nüfusları, göç edenlerin evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları ile daha da artmıştır. Böylelikle gittikçe obezleşen kentlerde nüfusun kalabalık oluşu, yoğunluğu ve değişikliği; insanların sosyal münasebetlerinin mahiyetini, derecesini, kısaca sosyalleşmesini ve dolayısıyla da insan tabiatını etkilemektedir. Böylece yurtsuz, kültürsüz ve konumsuz bireyler meydana çıkmaktadır.

Göç eden kişiler, yeni çevrelerinde hem sosyo-kültürel değişmelere neden olmakta hem de kendileri değişmektedirler. Özellikle, kırdan kente; kırdaki olumsuz hallerinden kurtulmak için gelenlerin çoğunun kentte de yoksul pozisyonda kaldıkları gözlemlenmektedir. Bu tip kişiler için yoksulluk, neredeyse bir kültür halini almaktadır. Diğer taraftan, kıran geniş aile yapısı, kentte çekirdek aileye dönüşmekte ve böylece kentin çekirdek ailesinin yeni işlevler ile ortaya çıkması, dolayısıyla kente özgü yeni taleplerin belirmesi söz konusudur. Öte yandan, kırdan kente gelen yoksul veya aile yapısındaki dönüşümlerden olumsuz etkilenen çocukların sokaklarda mendil, su gibi şeyleri sattıkları, bir nevi sokak çocukları konumuna düştükleri; daha da önemlisi, bunların bazılarının suça itildikleri görülmektedir.

Kırdan kente göç edenlerin kente uyum sağlayacak donanımları (eğitim, uzmanlaşma, işbölümü, barınma imkânı) olmadığı gibi, göç ettikleri yaşam alanlarını tanımamakta ve bir uyum sorunu yaşamaktadırlar. Kırsal kesimlerdeki nüfusun kentlere

gelmesi, emeğini arz etmesi ve hatta iş bulması, bireyin kente uyum sağlaması için yeterli olmamaktadır. Kırdan kente göç edenlerin kültürel bir değişim geçirmesi, kentli yaşam kalıplarını benimsemesi, kentin fırsatlarını değerlendirebilmesi ve kentin imkânlarından yararlanabilmesi gerekmektedir. Bu, kısa sürede meydana gelen bir olgu değildir, birkaç nesil içinde gerçekleşmektedir.

Göç sürecinde yaşanan psikolojik yıkım, göç edilen yerdeki yaşam koşullarının belirsizliği ve yalnızlığa itilen (terk edilen) insanın güvensizlik duygusu, ekonomik sıkıntı ile birleştiğinde gerek maddi gerekse manevi boyutta desteğe gereksinimi olan insanlardan oluşmuş bir grup ortaya çıkmaktadır. Bu durum, göçün psikolojik sonuçları açısından önem taşımaktadır. Göçlerle birlikte var olan kültürel çatışma, kişilerin kimlik bunalımına girmelerine ve insanlarda psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde ekonomik kalkınmanın sağlanması hedefi göçün sosyal ve çevresel etkilerinin devlet tarafından göz ardı edilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak hem kalkınma hedefi gerçekleştirilememiş hem de bu gelişmelerin yaşandığı kentsel mekânlardaki insanlar kendi problemleriyle baş başa bırakılmıştır.

4. Ailevi Sorunlar

Göçler toplumdaki pek çok değer gibi aile yapılarını da etkilemektedir. Göç gerçeği ile yüz yüze gelen aileler, gidilen bölgelerde farklı bir kültürel ortam içine girmektedir. Girilen bu yeni ortama

adaptasyon süreci aileler üzerinde değişik şekillerde etkilere yol açmaktadır.

Göçle birlikte geniş aile, çekirdek aileye ve sosyal dayanışma kalıpları kentsel organizasyonlara dönüşmektedir. Böylece geniş aile, geleneksel hemşeri ve akraba dayanışması yerini formel yapılara ve kurumlara bırakmaktadır.

Aile üyelerinin çoğunluğunun dışarıda çalışması nedeniyle aile ve akrabalık bağları gevşemekte, otorite sembolü değişmekte, kişi bağımsızlaştıkça dayanışma duygusu önemini kaybetmektedir ve sosyal kontrol, toplumdaki kurumlar tarafından değişik kalıplar içinde gerçekleştirilmektedir.

Aile değerlerinin kaybolması, göç sonrası ekonomik olarak tutunabilmek için oluşan iş koşulları ve yoğun bir yaşam tarzının ortaya çıkması gibi nedenlerle aile bağları zayıflamaktadır. Aile, çocuğun arkadaş çevresini, içine girdiği ortamları, etkileşimde bulunduğu çevresel etkenleri özellikle büyükşehirlerde daha az kontrol altına alabilmektedir.

Büyük kentlere gelenlerin çoğu, baba ocaklarından, alışagelmış oldukları çevrelerinden uzaklaşmış olduklarından, ihtiyaç duydukları maddi ve manevi desteklerden yoksun kalmaktadırlar.

Ailenin, göç süreci sonucu etkisini yitirmesi köksüzleşme ve yabancılaşmayı getirmiştir. Bununla birlikte sosyo-kültürel açıdan göç ettikleri yeni toplumlara ayak uyduramayan ve büyük bir değişim süreci geçiren bireyler, "tutunamama" tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Geçim zorlukları sebebiyle kırsal kesimden göç eden aile bireyleri topyekûn iş hayatına katılmak zorunda kalmıştır. Ekonomik gereksinimler ve hayat zorluğu karşısında kadınlar iş hayatına girmek zorunda kalmış ve böylelikle kadının annelik yönü zayıflamıştır.

Göç, artan yoksullaşma ve eğitimin maddi dönüşünün geç olması çocuk emeğinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. “Çocuk işçiliği” özellikle eve iş verme uygulamalarında ve kayıtdışı sektörde yaygın bir şekilde görülmektedir.

Ailedeki değişimin olumsuz yönleri; boşanma oranlarının artması, kuşaklar arası çatışmaların meydana gelmesi, gençlerin yeterli şekilde sosyalleşmemesi ve öz kültürlerine yabancılaşması şeklinde sıralanabilir. Ancak eğer ailenin tüm bireylerinin birlikte olduğu göçler söz konusu olursa aile içindeki büyüklerinin varlığı, geleneksel düşünce ve tutumlar yaşlılarda daha güçlü olduğu için değişim yavaş gerçekleşmektedir.

5. Toplumsal Değerlerin Erozyonu

Göç sonucu kentleşme, ilişkilerde yaşam tarzında ve değerlerde önemli bir dönüşümdür. Yaşam tarzı sadece göç eden insanların değil, göçe maruz kalan yer sakinlerinin de tahmin edemeyeceği bir mecrada seyretmiş, göçler, yeni davranış kalıpları, yeni idealler ve yeni hayaller üretmiştir. Üretilen bu yeni hedeflere ulaşmak için artık birey daha fazla çalışmak, gayret sarf etmek ve gerektiğinde daha fazla taviz vermek, yerleşik değerlerinden ve daha önceden elde ettiği sosyal bilgiler ve davranışlardan

bazılarını unutmak, bazılarını revize etmek durumunda kalmıştır.

Göç sonucunda ailelerin birbirinden kopması, mevcut toplumsal ilişkilerin zayıflamasına, çok önemli işlevler yerine getiren yardımlaşma ve dayanışma bağlarının azalmasına yol açmaktadır. Göç, göç eden insanlarımızda gelecekte korkma, huzursuzluk, güvensizlik, şüphencilik gibi etkilere yol açmaktadır.

6. Kayıt Dışılık

Kayıt dışı istihdam; işverenin, istihdam ettiği işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerden kurtulmak veya bu yükümlülükleri azaltmak için söz konusu işçileri ya hiç kayıtlarında göstermemesi ya da işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerle ilgili kanuni yükümlülüklerle konu olabilecek bilgileri gerçek olandan daha düşük bir şekilde kayıtlarında göstermesi olarak tarif edilmektedir.

Sanayileşmeye dayanmayan kentleşme, kırsal kesimlerden kentlere göç eden kitlelerin kayıt dışı sektör ve marjinal sektörde (seyyar satıcılık, işportacılık, vb.) istihdamına neden olmuştur. Daha çok kırsal kesimlerden gelenlerin oluşturduğu kayıt dışı ekonomik sektör büyük kentlerin ekonomisine yön vermeye başlamıştır. Kayıt dışı istihdamın varlığı da göçün devamlılığını sağlayan bir etken olmuştur. Kentlerde yoğunlaşan niteliksiz emek sahipleri, daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın emeklerini arz etmeye razı olmaktadır. Nitekim işsizlik endişesi ve hayatı devam ettirme zorunluluğu içindeki bireyler eğer “sosyal koruyucu” tedbir almakta yetersiz ise her şartla çalışmayı kabul etmek durumunda kalmaktadır. Böylesi bir durumda

beklenti düzeyi düştükçe razı olma davranışı ön plana çıkmakta; sigortasız, düşük ücretle çalışma doğal bir durum olarak kabul görmektedir. İşgücü arzı arttıkça işverenler de kayıt dışı istihdama daha çok başvurumaktadırlar.

Haziran 2002 döneminde ülkemizde kayıt dışı istihdam oranı %53,11 iken bu oran Haziran 2016 döneminde %33 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde istihdam edilen 26 milyon 319 bin kişiden 9 milyon 952 bin kişinin kayıt dışı olduğu belirlenmiştir. Oranları göz önüne aldığımızda kayıt dışı istihdamın geçmişten günümüze azaldığı görülmekle birlikte istihdam edilen 26 milyon kişiden neredeyse 10 milyon kişinin kayıt dışı olması devleti, işvereni ve işçiyi dolaylı ve dolaysız olarak olumsuz etkilemekte ve ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarından önemli bir tanesini teşkil etmektedir.

7. Toprakların Boşaltılması

Ekonomik ve güvenlik nedenlerden dolayı doğudan batıya göç ederek topraklarını bırakan halk, yaşadıkları bölgeleri zorunlu olarak boşaltmak durumunda kalmıştır.

Ülkemizde işlenen tarımsal arazi miktarı, yıllara göre gittikçe azalmaktadır. 1988 yılında 18,9 milyon hektar işlenen arazi miktarı, 2016 yılına gelindiğinde 15,5 milyon hektara düşmüştür. Yani iç göçe bağlı olarak yüksek verime sahip arazilerimiz işlemekte, boş kalmaktadır.

8. Yoksulluk, Ekonomik ve Sosyal Dengesizlikler

Göç edilen bölgelerde tarım ve hayvancılığa dayalı faaliyetlerle geçimini sürdüren halkımız göç sonrası yeni yerleşim alanlarında işsizlik, sefalet ve yoksulluk gibi sorunlarla karşılaşmışlardır.

Büyük kentlerde daha iyi iş imkânlarından yararlanmak için göç eden işgücü, beşeri sermaye açısından beklentileri yüksek, yapısı gereği yeni bilgi ve teknolojik girdileri üretimde kullanan kentsel modern sektörün işgücü talebini karşılayamamaktadır. Bu noktada, tarım sektörü dışında çalışma deneyimi olmayan ve eğitim düzeyi düşük kesim, bilgi ve teknolojideki hızlı gelişmelere ayak uyduramamakta ya marjinal sektörde iş bulmakta ya da kentsel işsizlik oranlarını arttırmaktadır.

Yoksulluk ve göç arasında iki yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Birincisi, yoksulluğun göçe zemin hazırlayıp itici neden oluşturması; ikincisi ise, göçün beraberinde bir yoksulluğu getirebilmesidir. Yerlerinden olmuş bu nüfusun çoğunluğunun eğitim düzeyinin yetersiz olması ve genellikle vasıfsız iş gücünü oluşturmaları, işsizlik ve yoksulluğun getirdiği sınırlılıklarla birleşerek kentsel yaşam koşullarını bu nüfus için daha da ağırlaştırmıştır. Bu durum hem yerinden olmuş ve kente göç etmiş nüfus için hem de kentin yerli nüfusu için toplumsal bir sorun haline dönüşmüştür.

Ülkemizde yeterli yatırım yapıl(a)madığı için kentler aldıkları göç ve nüfus artışı sonucu çalışma yaşına gelmiş nüfusun tamamına iş imkânı suna-

mamakta ve bireyler sosyal güvenlik sisteminden yeterince yararlanamamaktadır.

Hızlı nüfus artışı ve nüfusun genç bir yapıya sahip olması, hiçbir tecrübesi olmayan genç insanların işe alımında olumsuz bir etki yapmaktadır. Kırdan kente göç edenlerin çoğunu genç yaştaki insanlar oluşturduğundan kırdaki gizli işsizlik, kentte açık işsizliğe dönüşerek bugün “**Genç İşsizlik**” dediğimiz olguyu karşımıza çıkarmaktadır.

Göçle birlikte, bir yerdeki nüfusun aktif kesimi gitmekte, daha az girişimci, daha az dinamik kesimi yerinde kalmaktadır ve bu da net göç veren yerlerin gelişme hızlarını düşürmektedir. Kişinin yer değiştirmesinin sadece bir üretim faktörü olarak değil aynı zamanda da bir tüketici olduğu dikkate alınırsa göç veren yerlerin bir pazar olarak görece avantajlarını kaybetmekte oldukları ve bunun da gelişmeyi bir başka yoldan etkilediği görülmektedir.

Erozyon nasıl toprağın verimli tabakasını alıp götürmekteyse göç de aynı şekilde toplumsal katmanın verimli tabakasını götürmekte ve bunun sonucunda bölgedeki kalkınma potansiyeli düşmektedir. İşgücü ve sermaye transferi olarak nitelendirilebilecek göç olgusu, göç veren bölgede tarımsal üretim yapamayacak yaşlıların kalmasına, pazarın daralmasına, mevcut yatırımların atıl kalmasına ve bu bölgelerdeki nitelikli işgücü ve girişimci gibi gelişmenin motoru olan dinamik üretim faktörlerinin yitirilmesine neden olmaktadır.

Üretici gücün göçmesi, bu alanları tüketici mekânları haline getirmekte, zaten bozuk olan böl-

gesel ve kırsal-kent dengesizliğiyle birlikte toplumsal farklılıkları da artırmaktadır. Nitekim göç aktif ve verimli kesimi götürmekte, gelişme hızı düşmekte, gelişme hızı düştükçe göç hızlanmakta ve bu süreç bir kısır döngü halini almaktadır.

Dolayısıyla, kentleşme sorunlarından söz ederken sadece göçün yöneldiği alanların değil; aynı zamanda kentleşme sonucu nüfus, genç işgücü, sermaye, beceri ve girişimcilerin yanı sıra bazı kültür gruplarını da sistematik olarak kaybeden ve sonuçta, nitelik değiştiren alanların da gündeme gelmesi gerekmektedir. **Sorunların bir ucunda insanların balık istifi yığıldığı kentler varken diğer ucunda terk edilen köyler, kasabalar ve şehirler vardır.**

Tersine Göç

Göçten olumlu etkilenenler göç ettikleri yerlerden geri dönmek istemezken olumsuz etkilenenler geri dönme konusunda oldukça istekli davranabilmektedir. Fakat bu istek durumu, göç edenlerin profiline ve sahip oldukları koşullara göre değişebilmektedir.

Araştırmalara göre:

- Eğitim düzeyi arttıkça, geri dönme isteği de giderek azalmaktadır.
- Geliş süresi yakın olanların geri dönme istekleri daha fazladır.
- Geri göç etme eğiliminde olan bireylerin (%32) temel gerekçesi kent hayatının pahalı olmasıdır. Memleket özlemi %31,6'lık oranla ikinci sırada gelmektedir.

Geri dönme konusunda istekli olan kişiler temel gerekçeler olarak; geldikleri memleketlere özlem duyma, ailelerini ve malını mülkünü orada bırakma ve yeni yere uyum sağlayamamanın yanı sıra burada elde ettikleri gelirin düşük olmasını işaret etmişlerdir. Bir zamanlar göç ettikleri yerleşim yerlerine artık geri dönmek istemeyen bireyler ise bu isteksizliklerine gerekçe olarak eş ve çocuklarının istekli olmamasını, kente uyum sağlamanın yanı sıra buradaki gelirlerinin yüksek olmasını, geldikleri memleketlerindeki eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikleri ve bir bütün olarak memleketlerinin geri kalmışlığını göstermişlerdir.

Yaşlı bireylerin geriye göç konusunda istekli oldukları fakat yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip

kişilerin isteksiz olduğu görülmüştür. Aynı şekilde kiracıların geriye göç konusuna olumlu baktıkları fakat ev sahibi olanların ise olumsuz baktıkları tespit edilmiştir.

Tersine göçün gerçekleşmesi durumunda göç edilen yerleşim yerinde kazanılan deneyim ve tecrübeler göç veren bölgeye aktarılabilir ve gerçekleşen göç hareketleri olumlu anlamda bir etki oluşturabilir.

Öneriler ve Çözüm Yolları

Göç, Türkiye'nin son 50 yılına damgasını vurmuş, son 20 yıl içinde de büyük çapta sorunlara yol açmış en önemli sosyal problemlerden biridir. Göçün kentlerimizde, toplumumuzda ve aile yapımızda meydana getirdiği olumsuz etkileri ortadan kaldırma hususunda hükümete ve yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Bu başa çıkılmayan ve yasal olarak da doğrudan engellenemeyen göç hareketinin önüne uzun vadeli ve kararlılıkla uygulanan politikalarla geçilebileceği muhakkaktır. Bu amaçla alınması gerekli olan önlemleri ve çözüm yollarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1980'lerden bu yana uygulanan ve 15 yıldır da AK Parti iktidarı tarafından özellikle devam ettirilen "liberal ekonomik model"den vazgeçilmelidir.
- Sadece "tüketim odaklı ekonomik büyüme" stratejisinden vazgeçilmelidir.
- **"Devlet fabrika yapmaz!" politikası derhal terk edilmelidir. Devlet doğuda ve güneydoğuda yatırımı bizzat kendisi yapmalı ve böylece özel sektöre örnek olmalı ve güven vermelidir.**
- **Vakit geçirilmeden yaygın, süratli, teknoloji yoğun, tarım ve hayvancılığa dair sanayileşme/fabrikalaşma politikasına geçilmelidir.**
- Anadolu insanının büyük kentlere göçünü teşvik eden ve hayatı kolaylaştıran ama kalcındırmayan **çılgın projeler** yerine işsizlik

sorunlarına **yerinde çözüm** arayan daha gerçekçi/akılcı projeler üretilmelidir.

- Türkiye kalkınma planlarında bölgeler arası dengeleri de gözeterek eşgüdümlü kalkınma hamlesi başlatmalıdır. Yatırım planlarında teşvikler belli birkaç il ile sınırlandırılmamalıdır. Bunun yerine her bölgenin birer gelişme modeli oluşturularak ulusal düzeyde bir program bünyesinde birleştirilmelidir. Oluşturulan kalkınma planları kararlılıkla uygulanmalıdır.
- Göç veren bölgelerde faaliyet gösteren kalkınma ajansları gerek bölgedeki yatırımcıları gerekse göç eden bölge insanlarını bölgenin yatırım öncelikleri konusunda bilgilendirmeli ve özellikle istihdama dayalı proje hazırlamalarını kolaylaştırmalıdır. Ajanslar, bu anlamda özellikle kırsal kalkınma projelerini desteklemelidir. Ayrıca geri dönüp memleketine yatırım yapmak isteyenlere istihdam sağlamaları koşuluyla bedelsiz arazi tahsis edilmeli ve teşviklerden yararlandırılarak benzer işi yapan müesseseler ile rekabet edecek düzeye gelene kadar vergi muafiyetine tabi tutulmalıdır.
- Kamu ve özel yatırımların büyük bir kısmının net göç veren yörelere taşınmasını teşvik edecek etkin politikaların uygulanmasıyla göç hareketleri durdurulmalı ve tersine döndürülmelidir.
- Özel sektörün bu alanlara yönelmesi için özendirilmesi ve sanayi yatırımlarının eko-

nomik bakımdan geri kalmış bölgelere kaydırılması için kalkınmada öncelikli illerin sayısı arttırılmalıdır.

- Kalkınmanın en önemli ayağı olan beşeri sermaye, yetişmiş insan gücünü göç veren bölgelerde tutmak ve niteliğini arttırmak için **eğitim ve sağlığa** büyük önem verilmelidir.
- Sınır ülkelerle ticareti rahatlatmak ve arttırmak için; sınır kapılarındaki altyapı ve imkânları güçlendirilmeli, kapalı olan sınır kapıları açılmalı, vergiler ve kesintileri yeniden düzenlenmeli, evraka dayalı işlemler azaltılmalı bu surette dış ticaret teşvik edilerek bölge insanı ekonomik olarak çıkmazdan kurtarılmalıdır.
- Nüfusu 3 milyonu aşmış kentlerde göç alımını sınırlandırabilmek amacı ile yeni istihdam oluşturacak yatırımlara sınırlama getirilmeli ve mevcut imar planları dışında yerleşimlere izin verilmemelidir.
- Büyük kentlerin en az 80-90 km dışında alt yapısı tamamlanmış kırsal kalkınmaya ya da orta ölçekli sanayiye olanak verecek yerleşim bölgeleri (cazibe merkezleri) kurulmalıdır.
- Organize sanayi bölgeleri uygulaması yatırımların kent dışına taşınması amacına yönelik olmakla birlikte kentlerin hemen sınırında gerçekleştirilmiş olmaları kent nüfusunun artışına neden olduğundan normal büyüklükteki kentlerin yakınına organize sanayi bölgesi kurulmamalıdır.

- Göçü durduracak en kestirme yolun göç veren bölgelerde istihdamın arttırılması olduğu unutulmamalı, girişimci sayısının çok düşük olduğu ve bu nedenle özel kesimin yatırım yapmaya çekindiği bölgede, kamunun etkin ve yol gösterici bir rol oynaması sağlanmalıdır.
- Göç veren bölgelerdeki mevcut fabrikalar zarar etseler dahi özelleştirilmemelidir. Çünkü işsizlik neticesinde bölgede yapılacak sosyal yardımların maliyeti fabrikanın zararından kat kat fazla olmaktadır.
- Göç veren şehirlerde en büyük eksiklik vasıflı işgücü olduğundan istihdam projelerinde çalıştırılmak üzere yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmek üzere mesleki eğitim programları ve kurslar düzenlenmeli, meslek lisesi ve meslek yüksekokulu sayısı arttırılmalıdır.
- Kırsal kalkınma yönetiminde geleneksel merkezîyetçi anlayıştan vazgeçilmeli, eşgüdüm ve süreklilik sağlanmalıdır.
- Sürekli fonlanarak ayakta tutulmaya çalışılan bir kırsal alan yerine kendi kaynaklarıyla kendi ayakları üzerinde durabilen yaşanabilir birimler, ülke ekonomisine katkı sunma noktasına gelen kırsal alanlar oluşturulmalıdır.
- Köylerin sahip oldukları arazilerdeki verimliliğin arttırılması, tarım işletmelerinin nitelik ve niceliğinin geliştirilmesi, alt yapı hizmetlerinin etkin bir şekilde sağlanması, ta-

rımsal işletmelerin büyütülmesi ve tarımsal ürün desteği verilmesi amacıyla devlet yönlendirici olmalıdır.

- Bugüne kadar uygulanan, genelde kırsal kalkınma projelerinin özelde köykent pilot projelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının önüne geçmek için kalkınmanın sosyal boyutu ve halkın katılım boyutu ihmal edilmemelidir.
- Herhangi bir projenin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru bir kalkınma yaklaşımının benimsenmesi zorunludur. Bunun için de halkın projeye planlama aşamasından uygulama aşamasına kadar olan bütün sahalara katılımı sağlanmalı ve proje hakkında girişimciler yeterince bilgilendirilmelidir.
- Söz konusu katılım ve bilgilendirme sadece muhtarlar ya da yerel önderlerle sınırlı kalmamalı tüm halka yayılacak şekilde yapılmalıdır.
- Yasal düzenlemelerle, miras ve toprak rejimimiz güçlendirilmelidir.
- Tarım işletmelerinin güçlendirilmesi için dağınık ve küçük parsellerden oluşan işletmeye ait arazi parselleri toplulaştırılmalıdır. Geleneksel toplulaştırma teknikleri yanında kredi, alım-satım, trampa veya destekleme mekanizmaları ile kısa sürede ve masrafsız bir şekilde toplulaştırma yapmak mümkündür.

Bu nedenle 5403 Sayılı Kanuna bu ilaveler yapılarak toplulaştırma kolaylaştırılmalıdır.

- Kırsal alanlarda sürdürülebilir arazi yönetimi için ortak ve kapsamlı bir arazi kullanım politikası benimsenmelidir. Ulusal arazi politikasının geliştirilmesi sürecinde de şehir ve ülke planlaması ile ilgili politikaların oluşturulmasında bütüncül bir arazi yönetimi belirlenmeli, araziye erişim ve arazi kullanımı kapsamında yaşanan çatışmalar çözülmeli, arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmalı, doğal hayatı destek sistemleri korunmalı ve etkin bir altyapı oluşturularak altyapıya kolay erişim sağlanmalıdır.
- Sosyal ve fizikî altyapı hizmetleri sağlanmalı, kaliteli konut üretimi desteklenmeli ve güvenliği sağlanarak kırsal alandaki yerleşim yerleri yaşamak için cazip hale getirilmelidir. Buralarda yaşayanların refah seviyesinin artırılmasında tarım, sanayileşme, istihdam, eğitim, sağlık, ulaştırma hizmetleri ile ilişkili politikalar ve uygulamalar birbiriyle uyumlu olacak şekilde hazırlanmaları ve gerçekleştirilmelidir.
- Kırsal alanda çalışanlara mesleki eğitim verilmesi yoluyla iş koşulları geliştirilmeli ve bu konudaki kamu hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanmaları sağlanmalıdır.
- Kırsal kesimin tarım dışındaki sanayi ve hizmetler sektörünün ekonomisi ile irtibatlandırılması gerekir. Kırsal alanlarda köy tipi sanayi geliştirilerek buralarda yaşayanların

üretici kimliğe kavuşması sağlanmalı, kırsal kesimde maliyetlerin azaltılması ve pazarlık gücünün arttırılması için kooperatifleşme desteklenmelidir.

- Kırsal alanda yaşayan nüfusun tarımsal üretimin doğasından kaynaklanan boş zamanların değerlendirilmesi için tarıma dayalı sanayi kollarının yanında; ev yapımı gıda ürünleri, geleneksel el sanatları, işlenmiş tarım ürünlerinin üretimi, küçük işletmeler, madencilik, balıkçılık ve yöresel turizm, kayak, arıcılık, tavukçuluk, hayvancılık, halı ve kilim dokumacılığı gibi faaliyetlerin de teşvik edilmesi yoluyla ekonomik faaliyet çeşitliliği arttırılmalı ve girişimciler desteklenmelidir.
- Göç veren bölgelerdeki iş kollarının günümüz şartlarına ve rekabet eder seviyeye getirilebilmesi için tarım ürünlerinin işlenmesi, ambalajlanması, muhafazası ve pazarlanması gibi aşamalara yönelik eğitimler verilmeli ve işlenmiş ürünlerin uzak mesafelere doğrudan satışı için e-ticaret özendirilmeli ve bu amaçla eğitimler uygulamaya konulmalıdır.
- Merkez olarak belirlenecek köylerde yöresel ürün pazar ve fuarlarının oluşturulması tarımsal sanayiye önemli oranda destek sağlayabilecektir. Ancak tüm bu çalışmalar yürütülürken bölgesel özelliklere uygun ekonomik faaliyet alanları tespit edilerek kırsal kalkınmada bölgesel özellikler göz önüne alınmalıdır.

- Tarımsal üretim ve satış kooperatifleri kurularak tarlalar toplulaştırılmasa bile kolektif ekipman, emek ve üretim süreci işletilmeli ürünler sağlıklı bir ticari zemin üzerinde değerinde satılmalıdır.
- Türkiye'nin olağanüstü coğrafik konumu ve tarım, hayvancılık alanındaki çevre ülkelere göre ileri olması ticari bir avantaja çevrilmeli ve tarımsal ihracat artırılmalı yüksek gerçek potansiyel kullanılmalıdır.
- En temel girdiler gübre, mazot ve yem konusunda ezberlerin dışına çıkılarak ar-ge çalışmaları ile alternatif girdi tercihleri oluşturulmalıdır.
- Hayvancılıkta küçükbaş ve büyükbaşta kombinasyon ve ıslah çalışmaları yapılmalı ülkeye münhasır ırklar üretilmeli dışa bağımlılık bitirilmelidir.
- Tarıma ve hayvansal üretime dayalı gıda sanayii üretim bölgelerinde kurulması hususunda desteklenmeli ve avantaj sağlanmalıdır.
- Dünyanın değişik yörelerinde yetişen ve rağbet gören bitkisel formlar Türkiye'de denenmeli ve adaptasyonları yapılmalıdır.
- Üretim kadar üretim geleneğinin varlığı ve devamı da teşvik edilmeli teori ve pratik olarak kısmen de olsa okullarda verilmelidir.
- Kırsal turizm alanları oluşturulmalı ve teşvik edilmelidir. Kırsal alanların iletişim ve ulaşım sorunları tamamen çözülmelidir.

- Tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin son zamanlarda talep gören ve hem insan sağlığı ve hem de çevre açısından da büyük önem arz eden **organik tarım** yöntemleriyle üretim yapması teşvik edilmelidir.
- Kırsal kalkınmayla ilgili birbirinden bağımsız çok sayıda kurum ya da kuruluş yetkilidir. Bu kurum-kuruluşlar arasında koordinasyon temin edilmelidir.
- Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu bölgelerde; yem, tohum ve mazot gibi girdi desteği **sadece üretim yapan** arazi sahiplerine sağlanmalıdır.

Burada önemli olan; verilecek desteğin özellikle nakit para olmaması ve desteğin yalnızca üretimde bulunan kişilere verilmesidir. Böylelikle çok önceden bölgeden göç edip gitmesine rağmen hâlihazırda adına kayıtlı arazilerden dolayı hak etmediği halde devlet desteği alanların önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca verilen desteklerin karşılığında ortaya çıkan üretim miktarının sağlıklı bir biçimde denetlenerek verilen desteklerin boşa gitmediği belirlenmelidir.

- Düzgün işleyen ve üreticinin malını değerinde satabileceği mandıralar, modern hayvan pazarları ve et kombinası inşa edilmelidir.
- Yereldeki tüccarların köylünün paraya ihtiyaç duyduğu ve sıkıntılı olduğu kış mevsiminde kendilerine toplu bir para ödeyerek, yaz boyunca elde edecekleri ürünü çok düşük ücretlerle satın almasının önüne geçmek

için devlete ait tesislerin yaygınlaştırılmalıdır.

- Tarım ziraatında çok yönlü faydası bulunan ve küspesi hayvancılıkta özellikle büyükbaş hayvan besisinde önemli bir yeri olan **şeker pancarı** üretimindeki kotalar kaldırılmalıdır. Ürünün yaygınlaşması için devletçe teşvikler **yeniden** yapılmalıdır.
- **Fındık** ekim alanları daraltılmamalı tersine fındık ekimi teşvik edilmelidir.
- **Tütüne** getirilen kota kaldırılmalıdır.
- **Tohum**, ithalat ve rant ekseninden çıkartılarak tamamen millileştirilmelidir.
- **Mera** ıslah çalışmaları hızlandırılmalıdır.
- Mevcut çayır ve meralarımızın güçlendirilmesi suretiyle yetiştiricilerimiz pahalı yem girdilerinden kurtarılmalıdır.
- Doğal-yöresel zenginlik arz eden ya da risk altında bulunan tarım ve mera arazilerinin korunması, geliştirilmesi ve bu bağlamda yöre tabiatına uygun tarımsal ürün planlamasının yapılması sağlanmalıdır.
- **Yayla** hayvancılığını geliştirmek üzere politikalar üretilmeli ve bu amaçla yaylalarda modern yapılar kurulmalıdır. Yaylaların su, elektrik, ulaşım gibi temel problemleri giderilmelidir.
- Yapılacak plan doğrultusunda bütünleşmiş tarım havzaları programlarının geliştirilmesi, organik tarım ve iyi tarım uygulamaları-

nın yaygınlaştırılması, çevre dostu üretim yöntemlerinin uygulaması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin izlenmesine, niteliği bozulmuş olmakla birlikte yeniden kazanılabilecek tarım ve mera arazilerini geliştirme çalışmalarına ve doğal afetlere karşı korunma önlemlerine, su ürünleri avcılığı ve yetiştiriciliğinde üretim kaynaklarının sürdürülebilir kullanımına yönelik tedbirler alınmalıdır.

- Güneydoğu Anadolu Projesi'nde (GAP) olduğu gibi yeterli sulama şartları İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde sağlanmalı böylece tarımsal verimlilik artırılmalıdır.
- Bölgeler arası yatırım farklılıklarının azaltılması, kentlerdeki eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerinin kırsal kesimlerde de eşit uygulanması, kırsal alanlarda özellikle tarıma dayalı sanayi kollarının geliştirilmesi, her yörenin kendine has ürünlerinin devlet tarafından özellikle desteklenmesi sağlanmalıdır.
- Göç veren bölgelerde sağlık alanında çok ciddi yatırımlar yapılmalı, uzman doktor, hemşire ve ebe sayısı arttırılmalıdır.
- **Köylerde** tam donanımlı sağlık ocakları kurulmalı ve buralarda bebek ölüm oranlarının azaltılması için yeterli düzeyde donanım sağlanmalı ve ebe bulundurulmalıdır.
- **Eğitim** açısından bölgedeki okullara alanında uzman branş öğretmenleri atanmalı ve bu öğretmenlerin yüksek maaş, servis, lojman

vb. imkanlarla bölgede uzun süre kalmaları sağlanmalıdır.

- Öğrenciler için taşınmalı sistem yerine kendi köylerinde veya ilçelerinde okuyabilecekleri ve modern araç gereçlerle teknolojik altyapısı olan okullar inşa edilmelidir.
- Kalabalık veya birleştirilmiş sınıf, derme çatma okul ve uzman olmayan ücretli/sözleşmeli öğretmen gibi sorunlar ortadan kaldırılarak kaliteli bir eğitim hizmeti sağlanmalıdır.
- Düzgün ve planlı bir kentleşmenin gerçekleştirilebilmesi için; nüfus yığılmasının çok yoğun olduğu şehir ve bölgelerde yeni yatırımlar özendirilmemelidir.
- Kent çöküntü bölgelerinin ıslahına yönelik yapılacak çalışmalar sadece fiziki iyileştirmeleri içermemeli, bireylerin sosyal ve ekonomik olarak da kentle bütünleşmesine olanak tanınmalıdır.
- Belediyeler, altyapı yatırımları ve kentleşme planlarını tamamlayarak insanların vakitlerini değerlendirebilecekleri sosyal yaşam alanları inşa etmelidir.
- Yoğun göç veren şehirler ve bölgelerde istihdam odaklı etkin yatırım teşvik politikaları uygulanmalı; kırsal alanda yerel kaynak ve hammaddelere dayalı imalat sanayii sektörleri devlet tarafından kurulmalı ve teşviki sağlanmalıdır.

- Yerelde üretilen ürünlerin ülke içinde ve komşu ülkelerde pazarlanması için devletçe lojistik ve tanıtım desteği sağlanmalıdır.
- Göç veren bölgelerin kalkınmalarını sağlayacak yatırımları çekmek için, vergi indirimi, vergi muafiyeti, yatırım teşviki, sosyal güvenlik primlerinin ödenmesinde kolaylıklar sağlanmalıdır.
- **Politik amaçlı yatırımlarla** ülke her seçim döneminde yeni yeni mahalle, semt, ilçe ve illerle karşılaşmaktadır. Popülist politika uygulamaları ve hükümetlerin bazı seçim bölgelerine ayrıcalıklı davranışları nedeniyle belirli bölgeler endüstri tesisleri ile dolmakta, diğer bölgeler hem ihtiyacı olan yatırımlardan, hem de bütçe kaynaklarından mahrum kalmaktadır. Bu tür seçim yatırımları göçe ivme kazandırıcı bir nitelik taşımaktadır. İlkeli şekilde bir siyaset izlenmeli ve bu anlayıştan ve yaklaşımlardan derhal vazgeçilmelidir.
- **Yerinden olmuş nüfus için yapılacak tüm planlama ve uygulamalar genç nüfusun taleplerine uygun olarak tasarlanmalıdır.**
- **Köye dönüş konusunda her türlü maddi/manevi desteğin sağlanması, başta terör olmak üzere güvenlik kaygılarının da giderilmesi, köye dönüşün göçenler için ciddi bir seçenek haline getirilmesi gerekmektedir.**
- Artık köylerde de kitle iletişim araçlarının, internetin ve diğer teknolojik imkânların

yaygınlaşması, köylerden kente toplu ulaşımın artması, e-devlet uygulaması ile erişimin köylere kadar ulaşması gibi imkânlarla şehirdeki yaşam kalitesinin köye taşınması gibi son gelişmeler işlenerek tersine göç teşvik edilmelidir.

- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü iç göç konusunu vakit kaybetmeden gündemine almalı ve bu konu ile yakından ilgilenmelidir.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü sadece yabancı göçmenlerle ilgilenmek yerine, iç göç işlerini düzenlemeli ve göçmenlerin tekrar yerlerine-yurtlarına döndürecek politikaların tespit ve uygulamasını sağlamalıdır.

Sonuç

Göç, keyfilikten uzak zaruri yönleri olan bir hadisedir. Yanlış uygulamalar ve politikalar yüzünden köyden kente başlayan iç göç süreci kentten kente daha sonra da bölgeden bölgeye dönüşmüş durumdadır. Böylece ülkemizin doğu bölgeleri boşalmaktadır.

Ülkemizin toprak bütünlüğü ve geleceği açısından siyasi ve ideolojik bazı mihrakların bölge üzerinde emelleri olduğu unutulmamalıdır. Gerekli tedbirler alınmazsa bölgemiz üzerinde planları olanların çalışmalarıyla bu göç süreci, Suriye’de olduğu gibi, ülkeden ülkeye dönüşme riskini barındırmaktadır.

Toprak ayağımızın altından kayıyor. Yabancılar toprak satışları, taşınmaz mülk alımları, toprağın insansızlaştırılması, insanın topraksızlaştırılması gündeme alınması gereken önemli siyasi meselelerdir. Ayrıca ülke olarak bölgemizde yaşanan özellikle Suriye, Filistin ve Kıbrıs’ta yaşananlar meseleleri iç göçün kalkınmanın dışında diğer yönlerinin de olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, göç olgusunun engellenmemesi durumunda mevcut duruma ilaveten yeni göç dalgalarının yaşanabileceği göz önünde bulundurulmalı ve bunun önlenmesine yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Göç; idare edilecek bir olgu değil, yönetilecek bir olgudur. Devlet yönetemezse idare etmek zorunda kalır. Ülkemizde iç göçe sebebiyet veren tüm sebepler ortadan kaldırılarak müreffeh bir yaşam

seviyesi her şart altında, her iskân durumunda insanımıza temin edilmelidir.

Böylelikle ülkemizin her bir bölgesi dengeli bir nüfusa, kalkınmaya sahip olup yaşanabilecek mekânlar haline gelecek ve geleceğimiz teminat altına alınmış olacaktır.

TÜRKİYE'NİN TEMİNATI

Ziyabey Caddesi 142L.Sokak No:15 06520 **Balgat/ANKARA**

Santral Tel: 0 312 284 88 00 | **Faks:** 0 312 285 62 46 | bilgi@saadet.org.tr

[saadetpartisi](#)

[saadetorgtr](#)

[saadetpartisitv](#)

[saadet.org.tr](#)